

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Etika v díle Johna Stuarta Milla

Jaromír Plíhal

Plzeň 2012

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Humanistika

Bakalářská práce

Etika v díle Johna Stuarta Milla

Jaromír Plíhal

Vedoucí práce:

Mgr. Miloš Kratochvíl PhD.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, červen 2012

.....

**Děkuji vedoucímu bakalářské práce panu Mgr. Miloši Kratochvílovi, PhD.
za cenné rady, připomínky a vedení práce.**

Obsah:

1. Úvod	1
2. Antické vzory	3
2.1. Charakteristika helénismu	3
2.2. Změny ve filosofickém myšlení	4
2.3. Epikureismus	4
2.4. Stoicismus	6
2.5. Morální filosof a ekonom Adam Smith	7
3. Utilitarismus	11
3.1. Život, dílo a doba J. S. Milla	11
3.2. Utilitarismus J. Benthama	15
3.3. Millova koncepce utilitarismu	16
3.3.1. Otázka prvního principu	17
3.3.2. Kvalitativní utilitarismus	17
3.3.3. Svědomí neboli cit odpovědnosti	21
3.3.4. Ctnosti jakožto prostředek i cíl	23
3.3.5. Je spravedlnost obsažena v principu užitečnosti?	24
4. Etika Johna Stuarta Milla	27
4.1. Odklon od benthamovské linie	27
4.2. Utilitarismus a liberalismus	28
4.3. Svoboda jako předpoklad štěstí	29
4.3.1. Svoboda myšlení	31
4.3.2. Svoboda jednání	33
4.3.3. Millův názor na socialismus	35
5. Současný český pohled na J. S. Milla a jeho dílo	40
6. Závěr	43
7. Seznam literatury	45
8. Resumé	47

1. Úvod

Každý člověk, jakékoliv společenství, počínaje tím nejjzákladnějším, rodinou, žije podle určitých pravidel. Ta, která jsou společností vymáhána a za jejichž nedodržení hrozí člověku trest, v některých případech i trest nejvyšší, trest smrti, nazýváme zákony. Vedle zákonů jsou to ještě pravidla, sice většinou zákony nesankcionovaná, přesto společností vyžadovaná, o tom *jak by měl* člověk žít. Jsou to pravidla morální, která jsou pro člověka a společnost neméně důležitá jako zákony. Z filosofického pohledu se morálkou zabývá právě etika. To, že se etika a morální pravidla v určitém smyslu dotýkají veškeré lidské činnosti, a to nejenom dnes, ale v průběhu celé historie, nám ukazuje například i to, že různé profesní asociace vytvářejí své vlastní etické kodexy, které slouží především ke zvýšení důvěryhodnosti a svým způsobem tak navazují na středověké cechovní společenství. Dnes tedy často slyšíme hovořit o etice lékařské, politické, novinářské, nebo podnikatelské.

Hlavním cílem práce je přiblížit etické myšlenky v díle Johna Stuarta Milla. Ukázat, že základní myšlenky jeho etické koncepce se vztahují až ke starověkým filosofickým systémům a zároveň neztrácejí svůj význam a aktuálnost ani v současnosti. John Stuart Mill, jeden ze spoluvůrců etické koncepce utilitarismu, se zabýval daleko širším okruhem témat, zejména otázkami lidské svobody ve vztahu jedince a společnosti a s tím také souvisejícími politickými a ekonomickými vztahy. Zároveň je považován za jednoho ze zakladatelů politického a ekonomického liberalismu a šířitele základních hodnot, jež s tímto směrem souvisí. Je zcela přirozené, že nemohl pominout morální otázky vztahující se k těmto tématům. Ačkoli je to již jeden a půl století co Mill utvářel své myšlenkové koncepce, přinejmenším část z nich, jak již bylo výše zmíněno, nalézá své opodstatnění i v současné době. To je také jeden z důvodů, proč jsem si toto téma zvolil. Dalším důvodem je značná absence současných českých překladů Millova díla. Mimo *Úvah o vládě ústavní*, jež vyšly v devadesátých letech minulého století, se jedná o překlady vydané převážně na počátku dvacátého století a některé, ještě starší, byly vydány koncem století devatenáctého. Je zřejmé, že tato letitá vydání dnes nemohou být širší veřejnosti dostupným a odpovídajícím zdrojem, jenž by jí umožnil seznámení se s myšlenkami této významné osobnosti 19. století. Teprve v roce 2011 vyšlo poprvé v českém překladu jeho základní dílo z oblasti etiky *Utilitarismus*. Daleko lepší vztah a přístup k tomuto mysliteli zřejmě mají v sousední Slovenské republice,

kde v nedávné době vyšlo souborné vydání Millových nejzásadnějších textů pod názvem *Logika liberalismu*. Důsledek tohoto nedostatku dostupných pramenů u nás může vést k ne zcela úplnému a přesnému pochopení a vykládání Millovy etické koncepce a slovo utilitarismus by nakonec mohlo být vnímáno a prezentováno v jakémisi negativním zabarvení, podobně jako epikureismus ve středověku.

Struktura této práce se člení do tří základních částí. Část první slouží k seznámení s myšlenkovými vzory, které se následně promítají do Millova díla. Jedná se o starověký epikureismus a stoicismus a charakteristiku těchto směrů od Adama Smitha, pozdního osvíceneckého filosofa a v určitém smyslu Millova předchůdce. Druhá část stručně představí život, dílo a také dobu J. S. Milla a následně přiblíží utilitarismus, zejména v Millově pojetí. Třetí část je věnována vztahu mezi utilitarismem a liberalismem Johna Stuarta Milla, současnému pohledu na dílo a jeho odkazu současnosti.

2. Antické vzory

2.1. Charakteristika helénismu

Některé myšlenky utilitarismu nejsou zcela nové, ale objevily se již ve starověku - konkrétně v období, které je označováno jako helénismus. Vzhledem k tomu, že vývoj člověka včetně filosofického myšlení se odehrává na pozadí historických událostí, je zajisté vhodné pokusit se o vymezení a stručnou charakteristiku této epochy.

Toto období bývá vnímáno velmi rozporuplně. Ani pohled na jeho časové vymezení nebyl vždy shodný. Zatímco jako počátek je vždy uváděno datum smrti Alexandra Velikého v r. 323 př. Kr., ještě v první polovině dvacátého století Emanuel Rádl konec tohoto období vymežil až působením sv. Augustýna ve 2. pol. 4. stol.¹ V současné době je za konec helénismu považováno dobytí Egypta císařem Augustem v roce 31 př. n. l.² V průběhu dějin se také objevoval názor, že se jedná o období úpadkové.

Podmaněním řeckých městských států a dobytím východních říší spojil Alexandr v podstatě celý tehdejší známý civilizovaný svět. Pro řecké státy makedonská nadvláda znamenala ztrátu politické nezávislosti a s tím zároveň přichází rozpad občanské společnosti založené na demokratických principech, které byly nejvýraznější v Athénách. Současně se řecká kultura, umění, architektura, filosofie i samotná řečtina, která je v té době považována za nejvyspělejší, rychle šíří do celého tehdy známého světa. Někde se dokáže prosadit v poměrně čisté podobě vedle původní kultury, ale častěji dochází k vzájemnému ovlivňování a přejímání kulturních prvků v oblasti umění, filosofie, ale i náboženství. Cestování do dříve těžko dostupných krajín je snadnější, čímž také dochází k rozvoji obchodu.

Po smrti Alexandra sice dochází k politickému rozpadu jeho říše, ale tento kosmopolitní trend již přetrvává a řecké myšlení se nezadržitelně šíří po tehdejším známém světě.

¹ Rádl, E. *Dějiny filosofie*. Praha: Nakladatelství VOTOBIA, 1998, s. 217.

² Long, A. A. *Helénistická filosofie*. Praha: OIKOYMENH, 2003, s. 15.

2. 2. Změny ve filosofickém myšlení

Z pohledu občana tehdejšího řeckého městského státu dochází ke ztrátě dosavadního řádu, životních hodnot a jistot, s nimiž byl spojen jeho život. Centrum politické moci je mimo jeho obec a on ztrácí faktickou možnost se na této moci podílet.

Veškeré tyto události nutně zasáhnou i do filosofického myšlení. Platonovo a Aristotelovo učení není zapomenuto. Jejich školy stále působí v Athénách, ale vzhledem k výše popsaným politickým a sociálním změnám přestává jejich učení v mnoha směrech tehdejší společnosti vyhovovat. Centrem tehdejší vzdělanosti stále zůstávají Athény a svojí filosofickou tradicí přitahují lidi toužící po vědění a vzdělání. A tak dochází k tomu, že okolo r. 300 př.n.l. vznikají v Athénách téměř současně dvě významné školy s novými názory, které ovlivnily myšlení nejen v průběhu starověku, ale průběžně oslovovaly filosofické myslitele až do dvacátého století.

Byl to stoicismus a epikureismus a oba jejich zakladatelé byli v Athénách cizinci. Obě školy byly založeny na materialistickém základě, neuznávaly svět idejí a obě staví etiku na nejvyšší příčku ve svém systému. Filosofie té doby rezignuje na politické, státotvorné, dokonce i společenské otázky a pokouší se v tomto novém světě plném chaosu a roztříštěných hodnot dát tehdejšímu člověku návod jak vlastně žít. Snaží se ukázat člověku nové hodnoty, které by ho vedly životem, najít pro člověka nové jistoty a svým způsobem mu podat útěchu. Někdy se proto také nazývají útěšnou filosofií. Vzhledem k tomuto zaměření na člověka jako jedince bývají tyto školy, stoicismus pak spíše ve svém raném období, někdy vnímány jako egoistické.

2.3. Epikureismus

Základy utilitarismu stojí na vlivném etickém starověkém systému, epikureismu. Tento směr vzniká v Athénách a jeho zakladatelem je Epikúros ze Samu. Jeho učení se záhy velmi rozšířilo a přetrvalo až do římské doby, kdy jej okolo poloviny 1. stol. př. n. l. vyložil ve svém díle *O přírodě* římský filosof a básník Lucrecius Carus.³

Epikurovo učení bylo zaměřeno především na etiku a stejně jako stoikům i jemu sloužila logika a fyzika za předstupeň etiky. Za výchozí bod k výkladu světa převzal Démokritovo materialistické učení o tom, že svět je složen z atomů.

³ Kol. autorů, *Filosofický slovník*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc s. r. o, 2002, s. 250.

V etice vycházel z toho, že každý člověk touží po slasti a proto určil slast za nejvyšší cíl lidského jednání. V dosažení tohoto cíle člověku brání především jeho obavy, strach a bolesti. Proto je nutné se snažit od těchto pocitů oprostit. Je třeba řádnou péčí o své tělo předcházet nemoci a tělesné bolesti a zejména se zbavit strachu ze smrti a obav z bohů.

Epikúros nepopíral existenci bohů, ale to jaké představy si lidé o bozích vytvářeli. Bohové podle jeho nauky žili mezi světy a do osudů lidí nezasahovali. Z tohoto důvodu jsou veškeré obavy z bohů, ale zároveň i naděje a prosby vůči nim neopodstatněné.

Strach ze smrti pokládá za zbytečný, když poznání staví na smyslových vjemych, přičemž veškerá smyslová činnost smrtí končí. Ve svém *Listě Menoikekovi* přímo píše: „Nuže, nejobávanější zlo, smrt, se nás netýká, protože pokud jsme tu my, není tu smrt, a když přijde smrt, pak tu nejsme my. Smrt se tedy netýká ani živých ani mrtvých, neboť na ony se smrt nevztahuje a tito sami už nejsou.“⁴

Cílem lidského snažení by mělo být dosažení nejvyšší slasti. To se však dá chápat všelijak, a také se výklad Epikúrova učení v různých dobách značně lišil. V jeho případě však nejde o žití v jakémsi hmotném či požitkářském nadbytku. Trvalejší platnost je přikládána duševním slastem. Epikúros ví, že existuje mnoho druhů slastí a všechny považuje za dobré, ale důsledkem některých slastí může být bolest, která nakonec tyto slasti svou intenzitou převyšuje. Proto je nutné patřičně rozlišovat mezi intenzitou jednotlivých slastí a bolestí a volit mezi nimi především na základě rozumového zvážení. „*Neboť za některých okolností je pro nás dobro zlem, a naopak zlo dobrem.*“⁵

Právě *rozumnou mysl* považuje Epikúros za největší dobro a říká: „*Z ní pocházejí všechny ostatní ctnosti, neboť ona nás učí, že nelze žít slastně, nežijeme-li rozumně, krásně a spravedlivě, ani že nelze žít rozumně, krásně a spravedlivě a nežít při tom slastně. Ctnosti jsou totiž svou podstatou spjaty se slastným životem a slastný život nelze od nich odloučit.*“⁶ Zde je vidět, že i ctnosti jsou v epikurejské etice důležitým prvkem, i když nejsou samotným cílem jako ve stoicismu, ale stávají se především prostředkem k dosažení cíle.

Spravedlnost ve vztahu mezi lidmi nevidí jako ideu, jež by měla obecnou a stálou platnost, ale jako smlouvu mezi lidmi, která má zabránit, aby si lidé navzájem škodili, a naopak povede ku prospěchu společenství. Právo a zákony by měly korespondovat se spravedlností. Pokud tomu tak není, pak jsou nespravedlivé a jestliže to, co bylo pokládáno za spravedlivé, již neslouží a neprospívá lidem, stává se rovněž nespravedlivým.

⁴ Epikúros. Myšlenky o štěstí a mravnosti. *Myšlenky*. Praha: Svoboda, 1970, s. 17.

⁵ Tamtéž, s. 19.

⁶ Tamtéž, s. 20.

Epikureismus také zcela pomíjí, na rozdíl od pozdního stoicismu, sociální a společenské vazby na rodinu či stát. Jediný vztah, který Epikúros ve svém díle i osobním životě rozvíjí, je založen na přátelství. Je to zejména absence těchto rodinných a společenských prvků a z toho vyplývající zaměření na jedince, jež vede k tomu, že epikureismus bývá označován za směr egoistický či sebestředný. Ale jestliže mohl být stoicismus označen za liberálně-individualistickou orientaci⁷, není možné takové označení vztáhnout i na epikureismus? Individualismus je obsažen v Epikurově učení a určité prvky liberalismu je možno nalézt zejména v praktickém životě v Epikurově zahradě, kde v přátelské atmosféře žil Epikúros se svými žáky a jejich manželkami a kam měl přístup v podstatě každý. Přednášek se zde účastnily i ženy včetně hetér a dokonce tam mohly přednášky i vést. Zde je patrná snaha o rovnoprávné postavení žen, o které v 19. století usiloval i J. S. Mill.

Učení Epikurovo bylo v průběhu historie vykládáno a hodnoceno různě. Ve středověku bylo zavrženo a téměř zapomenuto, aby potom v renesanci posloužilo jako ideál lidského přístupu k životu v kontrastu vůči asketickému středověkému křesťanství. V novověku a osvícenectví byl daleko více ceněn stoicismus. Epikurovy myšlenky ve větší míře ožívají v 19. století v etické koncepci utilitarismu.

2.4. Stoicismus

Stoicismus byl další antický směr, který měl určitý vliv na Millovo smýšlení. Stoické učení založil Zénón z Kitia. Mimo etiky, jakožto hlavního směru, ještě obsahovalo logiku a fyziku. V průběhu antiky se stoicismus členil na tři období. V tom nejstarším nastoupil po Zenónovi do čela školy⁸ jeho žák Kleantés a později Chrýsippos. Na přelomu tisíciletí se učení rozšiřuje v Římě a představiteli jsou Panaitios, Poseidiónios a zejména M. T. Cicero, který překládal stoické texty do latiny. V průběhu 1. a 2. století n.l. se stoicismus stává učním především vyšších vrstev římské společnosti a jeho významnými představiteli jsou Seneca či císař Marcus Aurelius.⁹ V tomto třetím, neboli pozdním období, ze kterého se také dochovalo nejvíce textů, dochází k jisté renesanci stoicismu a etika se stává absolutně

⁷ Pavlík, J. Doslov. Smith, A. *Teorie mravních citů*. Praha: Liberální institut, 2005, s. 399.

⁸ Původní škola vznikla v Athénách v místě zvaném stoa poikilé - pestré sloupohradí. Odtud také získala svůj název stoicismus.

⁹ Kol. autorů, *Filosofický slovník*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc s. r. o, 2002, s. 383.

dominujícím prvkem tohoto učení. Později především texty z tohoto období výrazně ovlivnily nejen křesťanství¹⁰, ale i pozdější filosofické směry.

Etika je ve stoicismu úzce spojena s fyzikou, to znamená s chápáním okolního světa a vesmíru, který vzniká z božského ohně a následně v něm opět zaniká. Tento svět má svůj vnitřní řád (logos), který je řízen prozřetelností, jejíž deterministické pojetí je ovšem obtížně sluchitelné se svobodnou vůlí. Každý člověk, který je nedílnou součástí tohoto vesmírného řádu, by s ním měl žít v harmonii a souladu, a tím dosáhnout stavu nejvyšší blaženosti (eudaimonia), jež spočívá ve zdatnosti (ctnosti). Cílem moudrého života je získat rovnováhu čtyř základních zdatností: rozumnosti, statečnosti, uměřenosti a spravedlnosti, které jediné jsou dobré za všech okolností.¹¹ Zároveň je potřeba se zbavit všech zbytečných vášní. Aby toho člověk dosáhl, musí rozumem rozlišovat mezi věcmi dobrými, kterým je přisuzována určitá hodnota, špatnými a lhostejnými. Kdo se naučí tyto věci správně rozlišovat a žít podle základních ctností, může dosáhnout ideálního stavu, jenž se nazývá *apatie*.

Zdůrazněním potřeby žít podle těchto poměrně náročných pravidel, klade stoická etika na člověka vysoké morální požadavky. Učí člověka žít ctnostný život bez ohledu na výsledek jeho jednání, protože už pouze vědomí toho, že žije podle pravidel přírody a vesmíru, mu přináší uspokojení. Cílem je zde vlastně správné jednání směřující k cíli, nikoli cíl samotný.

Takto vysoce nastavené morální nároky vedly mimo jiné i k tomu, že byl stoicismus ve svém posledním období rozšířen zejména mezi římskou společenskou a vládnoucí elitou a nedokázal oslovit širší lidové vrstvy. Změny myšlení ve vztahu jedince a společnosti přinášejí také dva nové základní sociální požadavky: spravedlnost a lásku k člověku – a to v míře, jakou antika dosud neznala. Tím ztratila stoická etika svůj řecký egoismus a naopak se přiblížila k myšlenkám kosmopolitismu a zejména humanismu.¹²

2.5. Morální filosof a ekonom Adam Smith

Zejména myšlenky humanismu obsažené ve stoickém učení jsou pozitivně přijímány i v dobách osvícenectví. Zajímavým způsobem vykládá a přibližuje stoicismus Adam Smith,¹³ velký přívrženec stoické etiky, kterou ve svém díle *Teorie mravních citů* řadí do systému, v němž ctnost spočívá v patřičnosti jednání. Vzhledem k tomu, že Adam Smith byl v dlouhé

¹⁰ „Ještě ve středověku byl rozšířen názor, že Seneca patřil k prvním křesťanům.“ Störig, J. H. *Malé dějiny filosofie*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000, s.150.

¹¹ Kol. autorů, *Filosofický slovník*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc s. r. o, 2002, s. 383.

¹² Störig, J. H. *Malé dějiny filosofie*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000, s. 149-150.

¹³ Adam Smith (1723-1790) skotský myslitel a filosof. Přednášel na univerzitě v Glasgowě mravní filosofii, ale do povědomí zapsal spíše jako iniciátor liberální ekonomie.

řadě britských empiristů víceméně současně s Jeremy Benthamem, zakladatelem utilitarismu, a zároveň předchůdcem Johna Stuarta Milla, dá se předpokládat určitý vliv jeho myšlenek a názorů v dílech těchto myslitelů.

Podle výkladu Smithe je člověk obdařen principem sebelásky a měl by užívat veškerých svých schopností a možností, slučitelných se stoickou etikou, k zabezpečení svých životních potřeb. Zároveň by měl dbát prospěchu rodiny, přátel, vlasti, lidstva a vesmíru jako celku. To znamená řídit se pravidlem, jemuž nás učí příroda, že prospěch dvou je důležitější než prospěch jednoho. A tedy prospěch mnoha nebo všech musí být nekonečně důležitější. Sami bychom se měli vzdát vlastního prospěchu, pokud se ukáže, že je neslučitelný s prospěchem celku nebo nějaké jeho významné části. „*Moudrý člověk si nikdy nestěžuje na osud Prozřetelnosti, ani si nemyslí, že svět se řítí do záhuby, když on sám není v pořádku. Nedívá se na sebe jako na celek, oddělený a izolovaný od všech ostatních částí přírody, který se má postarat o sebe a kvůli sobě.*“¹⁴

Co je opravdu důležité pro život podle stoického učení, je patřičné jednání. Patřičnost nebo nepatřičnost jednání má zásadní význam a může mít pro člověka velké důsledky. Naopak úspěch nebo neúspěch plynoucí z tohoto jednání nemůže mít žádné důsledky. Patřičnost jednání je pravidlo, které bohové člověku dali pro řízení jeho jednání. To, že jednání je určeno spíše citem než rozumem, Adam Smith vyjadřuje, když o stoickém mudrci říká: „*Všechny jeho city jsou pohlceny a pozřeny dvěma velkými city: citem pro plnění vlastních povinností a citem pro největší možné štěstí všech rozumných a citlivých bytostí.*“¹⁵ Zde Adam Smith ve vztahu ke stoicismu vyjádřil myšlenku, která se později stala základním principem utilitarismu, ve kterém je podle J. Benthama cílem lidského jednání „*co možná největší štěstí co možná největšího počtu lidí!*“¹⁶

Myšlení osvícenců, zejména těch britských, se přiblížilo stoickému myšlení i v tehdejší chápání náboženství, kdy se prosazoval tak zvaný deismus. Jedná se o filosoficko náboženskou koncepci, kde jediný Bůh je stvořitelem celého světa a vesmíru, ale při jeho stvoření určil přírodě zákony a dál už do chodu světa nezasahuje. Tím se vylučuje možnost jakýchkoliv zázraků, které jsou proti přírodním zákonům, a zároveň se svět skrze poznávání těchto přírodních zákonů stává pro člověka poznatelný rozumem. „*Deistická teologie se neměla soustředit na důkazy boží existence, spekulace o boží milosti a predestinaci, ale na konkrétní normy jednání, tj. na morálku. Pro deisty náboženství*

¹⁴ Smith, A. *Teorie mravních citů*. Praha: Liberální institut, 2005, s. 292.

¹⁵ Tamtéž, s. 294.

¹⁶ Kol. autorů. *Filosofický slovník*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc s. r. o, 2002, s. 423.

*poskytuje několik pravd o Nejvyšší bytosti, ale především obsahuje zásady ctnosti a dobrých mravů.*¹⁷

Samozřejmě, že i když velké množství myšlenek obsažených ve stoickém učení bylo Adamem Smithem přijímáno a hodnoceno kladně, tak možnost dobrovolného odejití z tohoto světa je z pohledu křesťanství nepřijatelná, ba přímo zavrženíhodná. Adam Smith říká, že na sebevraždu nemůže být v žádném případě pohlíženo jako na čin hodný schválení či snad přímo uznání, ale zároveň ji odmítá označit za zločin. Na člověka, který se rozhodl dobrovolně odejít ze světa, nahlíží jako na osobu postiženou nemocí (melancholií), zasluhující si spíše soustrast nežli odsouzení, které beztak většinou dopadne zejména na přátele a příbuzné té nešťastné osoby.¹⁸ Takový názor byl v tehdejší křesťansky založené společnosti, kde sebevražda je jedním z nejhorších hříchů, ojedinělý a předznamenával moderní myšlení.

Adam Smith se také neztotožnil s myšlenkou ze staršího období, že ti, kteří nedosáhli stavu dokonalosti, přestože k němu směřovali patřičností svého jednání, vlastně nedosáhli ničeho a je jedno jak dalece se k takovému stavu přiblížili. Takovéto myšlení se nám ukazuje na příkladech stoických přirovnání, z nichž jedno říká: *„Tak jako člověk pár centimetrů pod hladinou vody nemůže dýchat víc než ten, který je pod ní stovky metrů, stejně člověk, který úplně neovládl všechny své soukromé, stranické a sobecké emoce, který nejopravdověji touží po všem jiném, jen ne po úplném štěstí, který se úplně nevynořil z té bezedné hlubiny bídy a nepořádku, do níž ho zatáhla snaha po ukojení soukromých stranických a sobeckých emocí, nemůže dýchat volný vzduch svobody a nezávislosti, nemůže si více užívat bezpečí a štěstí mudrce než ten, kdo byl od takové situace nejvzdálenější.*“¹⁹

Smithovi je mnohem bližší výklad pozdních římských stoiků, kde určitý stupeň schopností může být přiznán i těm, kteří nedosáhli dokonalé ctnosti a štěstí. V těchto nedokonalých, ale dosažitelných ctnostech spatřoval základ praktické stoické mravouky, jíž je věnován Ciceronův spis *O povinnostech*.²⁰

Starověký stoicismus je pro Smithe důležitým filosofickým směrem. A přestože se k mnoha jednotlivým částem staví kriticky, lze u něho nalézt značnou sympatii k jejich myšlení. Adam Smith, ačkoliv přednášel morální filosofii na Glasgowské univerzitě, je všeobecně považován za zakladatele moderní ekonomie a ekonomického liberalismu, se kterým je spojena zejména osobní odpovědnost člověka za své jednání, jako nezbytná

¹⁷ Špelda, D. *Renesanční a novověká filosofie*, Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2009, s. 164.

¹⁸ Smith, A. *Teorie mravních citů*. Praha: Liberální institut, 2005, s. 302-303.

¹⁹ Tamtéž, s. 306.

²⁰ Tamtéž, s. 20.

podmínka fungování liberálních systémů. Tato osobní odpovědnost v mnohém koresponduje se stoickým učením o patřičných činech. Ján Pavlík v doslovu k prvnímu českému vydání *Teorie mravních citů* dokonce uvádí, „že stoikové byli prvními představiteli liberálně-individualistické orientace v západním myšlení.“²¹

Současný ekonom Tomáš Sedláček ve své knize *Ekonomie dobra a zla*, kde se snaží nalézat vztahy mezi etickým a ekonomickým myšlením nejenom v různých etických systémech, ale i u jednotlivých filosofů, věnuje důležitou část také Adamu Smithovi. Poukazuje na to, že Smith ve svých dvou nejvýznamnějších dílech zastával v otázce morálky jakoby různé až protichůdné názory. „V knize *Bohatství národů* se člověk jeví jako individualista, jehož pohnutky jsou dané sebezájmem..... Jediným a zdá se dostačujícím pojátkem mezi členy společnosti je sebeláska, o nutnosti vzájemné sympatie nepadá ani slovo. Člověk jedná racionálně a v zájmu vlastního užitku.“²² Sedláček níže v textu pokračuje: „Oproti tomu lidská bytost v knize *Teorie morálních citů* vypadá zcela jinak. Řídícím principem lidského jednání je laskavá benevolence, náklonnost; člověk není racionálním činitelem, ale primárně jej vedou emoce.“²³ Na tuto problematiku „dvou Smithů“ Sedláček nahlíží tak, „že Adam Smith respektoval oba základní principy a jednalo se mu jen o rozlišení, jak velkou váhu v každém činu měl ten či onen motiv.“²⁴ J. S. Mill, který bývá označován za následovníka Adama Smithe, poté pokračoval v rozvíjení britské liberalistické koncepce a také on se dostává do pozice, kdy se v důsledku zdánlivě protichůdných východisek jeho utilitarismu a liberalismu o něm tvrdí, že stojí jeden Mill proti druhému.²⁵

²¹ Pavlík, J. Doslov. Smith, A. *Teorie mravních citů*. Praha: Liberální institut, 2005, s. 399.

²² Sedláček, T. *Ekonomie dobra a zla*. Praha: 69.pole, 2009, s. 169-170.

²³ Tamtéž, s. 170.

²⁴ Tamtéž, s. 178.

²⁵ Višňovský, Emil. *Předmluva* In. *Logika liberalismu*. Bratislava: Kaligram, 2005, s. 39.

3. Utilitarismus

3. 1. Život, dílo a doba Johna Stuarta Milla

John Stuart Mill, který je všeobecně považován za jednoho z největších anglických myslitelů 19. století, se narodil v Londýně 20. května. 1806 jako nejstarší syn historika a filosofa Jamese Milla. Jeho otec, ačkoliv pocházel ze skromných poměrů a pracoval jako zaměstnanec Východoindické společnosti, kde časem dosáhl významného postavení, přispíval do časopisů a napsal obsáhlý spis o dějinách Indie. Jeho zájem však u dějin nekončil. Živě se zajímal také o sociální, politickou i ekonomickou situaci v tehdejší Anglii. To vedlo k tomu, že se svým blízkým přítelem Jeremy Benthamem, Davidem Ricardem a jinými založil kroužek morálních a politických myslitelů, kteří usilovali o ekonomickou a sociální reformu na liberalistickém základě.²⁶

James Mill se rozhodl vychovávat svého syna na základě osvíceneckých tezí, tj. že v nevědomosti a mravní slabosti jsou hlavní příčiny zla, a také v duchu britského empirismu, kterému již John Stuart Mill zůstal po celý život myšlenkově věrný. Otcova výchova a zároveň nadání mladého Milla vedlo k tomu, že se již ve třech letech začal učit řecky a v osmi letech latinsky. Mimo to četl učebnice historie a od dvanácti let i knihy o logice, etice, matematice. V té době také napsal svou první knihu. V sedmnácti letech založil „utilitaristickou společnost“ a krátce na to se začal věnovat novinářské činnosti. Toto bezesporu náročné duševní zatížení způsobilo u Milla ve dvaceti letech těžkou zdravotní krizi, k jejímuž úspěšnému překonání přispěla, jak sám uvádí, mimo jiné i četba Wordsworthových básní.²⁷

V roce 1830, tedy přibližně v době kdy ještě částečně doznívají příznaky přestálé krize, se v domě svého přítele seznamuje s Harrietou Taylorovou, vdanou ženou a matkou dvou dětí. Toto osudové setkání ovlivní nejenom jeho budoucí život, ale také jeho dílo. Po smrti jejího manžela a téměř 20-letém vztahu spolu v roce 1849 uzavírají manželství. Co pro Johna Stuarta Milla tato bystrá a inteligentní žena znamenala, nám může přiblížit například věnování v úvodu jeho spisu *O svobodě*, který vychází krátce po její smrti v roce 1858.

V šestnácti letech nastoupil Mill po vzoru svého otce na úřednické místo u Východoindické společnosti, kde posléze působil jako hlavní správce korespondence

²⁶ Kol. autorů, *Filosofický slovník*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc s. r. o, 2002, s. 269.

²⁷ Störig, J. H. *Malé dějiny filosofie*. Kostelní Vydří.: Karmelitánské nakladatelství, 2000, s. 363.

s Indií. Zde působil až do roku 1858, kdy byla Východoindická společnost parlamentem zrušena a odchází zajištěn patřičnou výsluhou. Mill nebyl pouhým teoretikem, ale stejně jako jeho otec či celoživotní přítel J. Bentham se snažil své názory uvádět do praktického života. Ideální příležitost se mu naskytla v letech 1865 – 1868, kdy se stal poslancem dolní komory britského parlamentu. Sám však hodnotí toto období, alespoň co se týká konkrétních a praktických výsledků, jako poměrně neúspěšné, nicméně zcela jistě je využil k rozšíření vlivu svých idejí. Například když hlavní myšlenky řeči pronesené v parlamentu ve prospěch volebního práva žen později začlenil do stati *The Subjection of Women* (O poddanství žen). Ke konci svého působení v parlamentu současně zastával místo rektora na univerzitě St. Andrew's v Edinburghu. John Stuart Mill zemřel v roce 1873 v Avignonu, místě posledního odpočinku jeho milované ženy Harriet, kde si jako starý muž zvykl trávit část roku.²⁸

Tak jako každý tvůrčí člověk, jemuž je zároveň dopřáno dožít se poměrně vysokého věku, i John Stuart Mill prošel určitým myšlenkovým vývojem. Vliv jeho otce a také Jeremy Benthama jej předurčil jako pokračovatele britského empirismu a liberalismu, reprezentovaného J. Lockem, D. Humem či A. Smithem. Zároveň také reagoval na změny ve společnosti, které se začaly v průběhu 19. století objevovat jako důsledek technického pokroku. Tak se v raném mládí zajímal o myšlenky saint-simonistů a také o dílo A. Comta, jehož byl obdivovatelem a zároveň mecenášem, ačkoliv se později v mnohých názorech rozcházeli. Výrazný vliv na jeho vývoj a tvorbu, především v oblasti lidských práv, měla bezesporu jeho manželka Harriet, která byla rovněž výraznou aktivistkou za práva žen.

Ve svých dílech se John Stuart Mill zaměřuje na mnoho oblastí lidského teoretického vědění a snaží se své myšlenky aplikovat do praktického života člověka a lidské společnosti. Ve svém prvním velkém filosofickém díle *Systém deduktivní a induktivní logiky*, vydaném v roce 1843, se věnuje filosofii poznání. Jako věrný následovník britské empiristické tradice přijímá, že poznání vychází ze zkušenosti a dochází k tomu, že jediným možným postupem poznávání je indukce, tedy od jednotlivého k obecnému.

V následujícím období se věnoval ekonomii a v roce 1848 vychází jeho další dílo *Principy politické ekonomie*, ve kterém navazuje na liberální ekonomické teorie A. Smitha a D. Ricarda. Mill se zde nezaměřuje na čistě ekonomická hlediska, ale jeho společenská a filosofická orientace je patrná například v rozlišení mezi hospodářskými zájmy společnosti

²⁸ Sousedík, S. Úvod. In. Mill, J. S. *Utilitarismus*. Praha: Vyšehrad, 2011, s. 15-16.

a jejími skutečnými zájmy, ke kterým již tenkrát řadil například zájem o ochranu životního prostředí.²⁹

V pořadí další, obsahově útlejší, a přesto myšlenkově velice výrazný spis *O svobodě*, vydaný v roce 1859, je Millovým zřejmě nejznámějším dílem. Rozvíjí v něm úvahy o postavení jedince ve společnosti, o míře svobody a nezávislosti, jež by měla společnost člověku poskytnout a také o formách útlaku a nátlaku, které společnost vytváří a uplatňuje vůči jednotlivcům, či menšinám.

Poměrně záhy, již v roce 1861 se John Stuart Mill zaměřil přímo na politickou scénu dílem *Úvahy o vládě ústavní*. Obsahem zde nejsou nové myšlenky či úvahy, ale spíše forma jejich zpracování. V předmluvě pak Mill o zásadách uvedených v této knize říká: „*Novota spisu spočívá však v tom, že jsem je shromáždil a podal v jejich vzájemné souvislosti a myslím též v mnohém, co je uvedeno na jejich podporu.*“³⁰

Dva roky poté (1863) vychází spisek *Utilitarismus* jako obhajoba etické teze jeho přítele Jeremy Benthama. Toto dílko však není pouhou obhajobou utilitarismu, jak Mill tuto koncepci nazývá, ale přináší zde své vlastní myšlenky a pozměňuje tak původní Benthemovo učení, čímž se pro následující generace stává spoluautorem utilitarismu jako etického směru.

Zásluhou jeho dcery se po jeho smrti dočkaly vydání rozpracované a nedokončené *Kapitoly o socialismu*.

Už jenom tento základní přehled hlavních Millových děl nám umožní učinit si představu o jeho mimořádném intelektu a širokém spektru témat, kterými se zabýval. Mimo to vyšly knižně i jeho eseje, které původně vycházely jako pravidelné příspěvky v časopisech. A v neposlední řadě stojí určitě za zmínku, že svůj život vykreslil ve vlastní *Autobiografii*, jež vyšla v roce 1873, tedy v roce jeho úmrtí.

Pro správné pochopení jakéhokoliv díla je užitečné a snad i přímo nezbytné posuzovat dílo v kontextu doby jeho vzniku. V případě díla Johna Stuarta Milla, které je převážně společensky a sociálně zaměřené se nabízí spíše ta nezbytnost. Proto se následující část pokusí krátce přiblížit dobu, ve které Millova díla vznikala.

Dá se říci, že 19. století, alespoň v oblasti technického pokroku, zcela naplnilo, či snad dokonce překonalo, touhy předchozí osvícenecké generace. Uplatnění nových vynálezů, jako například parní stroj, textilní stroje atd., vyvolalo průmyslovou revoluci. Manufaktury se proměňovaly na veliké továrny, železnice zase umožňovala distribuci výrobků rychle a ve velkém množství, nové materiály a technologie ve stavebnictví umožňovaly budovat stavby

²⁹ Tamtéž, s. 13.

³⁰ Mill, J.S. *Úvahy o vládě ústavní*. Praha: Svoboda-Libertas, 1992, s. 5.

do té doby nemyslitelné. Anglie měla na tomto poli vedoucí postavení, a tak právě zde je v roce 1851 uspořádána 1. Světová výstava, kde se na tehdejší dobu sešel rekordní počet vystavovatelů i návštěvníků a kde domácí země ohromila svým výstavním pavilonem z litiny a skla nazvaným příznačně *Crystal Palace*. Tuto velkolepou stavbu skládající se z 300 000 skleněných tabulí postavilo 2000 dělníků za pouhých 22 týdnů.³¹

Na mocenském poli si Anglie udržovala své dominantní postavení koloniální velmoci, které jí zajišťovalo značný příliv bohatství. A přestože výkonná moc v zemi byla již delší dobu v rukou parlamentu, určitou politickou stabilitu zajišťovala dlouhá (1838-1901) a úspěšná vláda královny Viktorie.

V kontinentální Evropě po napoleonských válkách narůstala snaha buďto o sjednocení menších územních celků (Itálie, Německo), nebo naopak o určitý stupeň nezávislosti, jako tomu bylo v Rakousko-Uhersku, což ve svých důsledcích vedlo ke vzniku revolučních hnutí vedených převážně v nacionálním duchu. V Anglii to byla spíše již výše zmíněná revoluce průmyslová. Ale i tato revoluce s sebou přinášela negativní jevy, a to zejména na úrovni sociálních vztahů.

Vlivem rychle se vyvíjejícího průmyslu docházelo k přílivu lidí hledajících práci v továrnách a k překotnému růstu městských aglomerací, kde lidé žili a pracovali v otřesných podmínkách. Docházelo k narušení dosavadních sociálních vztahů. Lidé převážně z venkova přicházeli do měst prodávat sebe a svou práci. „Během 1. poloviny 19. století se počet obyvatel Británie zdvojnásobil z 10 miliónů na 20 miliónů, a zatímco na počátku 19. století žilo 80 % obyvatel na venkově a 20 % ve městech, v polovině 19. století tomu bylo již naopak. Během tohoto půlstoletí se celková průmyslová výroba zvýšila čtrnáctkrát.“³² Byly zpřetrhány tradiční kulturní a sociální vazby a nahrazeny nejistotou městského individualismu. Vytvářela se nová sociální vrstva dělníků, která se rychle rozrůstala. Nové rozčlenění společnosti vedlo především k sociálně laděným nepokojům a následně i k nutným změnám. Způsob života, tak odlišný od toho dosavadního, potřeboval vytvořit nová pravidla.

Vedlejším produktem vědeckého a technického pokroku je víra v lepší budoucnost, ale názory na způsob jak ji vytvořit a k čemu by měla směřovat, se různí. Obzvláště v kontinentální Evropě vznikaly radikální myšlenky o nové, sociálně rovné společnosti nastolené prostřednictvím revoluce. Samozřejmě ne všichni takové řešení považovali za přijatelné. Jedním z nich byl i John Stuart Mill, který se snažil nalézt způsob, jak by bylo

³¹ Březinová, O. *Anglie v době J. S. Milla*. In: *Ekonomie J. S. Milla*. Ostrava: VŠB – TECHNICKÁ UNIVERSITA OSTRAVA, 2006, s. 14.

³² Závitkovská, Lucie. *Historický vývoj Mezinárodního družstevního svazu*. Praha, 2008. Diplomová práce. Karlova univerzita v Praze, Fakulta humanitních studií, s. 12.

možné směřovat k lepší budoucnosti, aniž by se musely bořit základy a pilíře, z nichž tato společnost vzešla. Správnou cestu spatřoval v uplatňování utilitaristické etiky v prostředí politického a ekonomického liberalismu.

Celkově je možné konstatovat, že anglické společnosti se podařilo, na rozdíl od pevninské Evropy, zvládnout vážnou sociální krizi bez větších revolučních otřesů. Přispělo k tomu zejména postupné zavádění politických reforem, které vedly k pozvolnému, ale vytrvalému zlepšení sociálních i politických podmínek.³³ Výraznou měrou se na tom podíleli angličtí myslitelé 19. století, kteří často nebyli pouhými teoretiky, ale snažili se své myšlenky prosazovat také jako aktivní politici nebo občanskí aktivisté. John Stuart Mill rozhodně patří k jejím čelným představitelům.

3. 2. Utilitarismus J. Benthama

Již v období osvícenectví, se moderní myslitelé pokoušeli stavět etiku na jiných než náboženských základech. Immanuel Kant přišel s transcendentální etikou založenou na mravních imperativích, která ovšem v Anglii, kde dlouhodobě převládala tradiční empirická filosofie, neměla patřičný ohlas. Zde se tedy anglický filosof Jeremy Bentham vrátil k tradičním antickým kořenům filosofie, konkrétně k epikureismu a zveřejnil své etické teze založené na štěstí jako nejvyšším principu lidského života. Na rozdíl od Epikura se nemělo jednat o štěstí zaměřené pouze na jedince, ale na celou společnost. Podle Benthama se tedy má usilovat o „co možná největší štěstí co možná největšího počtu lidí“. Tomuto morálnímu požadavku musí odpovídat hodnota morálních norem. Vše co je lidem prospěšné a k užítku, se stává dobrem. Užitečné je to, co prospívá lidskému životu v radosti, spokojenosti a štěstí. Od tohoto požadavku užitečnosti (latinsky utilis, užitečný) pochází i název celého směru Utilitarismus.³⁴

Původní Benthamův utilitarismus nerozlišuje obsah štěstí, ale pouze jeho míru. Rozhodujícími se stávají kvantitativní ukazatele jako například intenzita, doba trvání, rozsah atd. Tento model se nazývá **kvantitativní utilitarismus** a vyplývá z něj potřeba rozumem a za pomoci těchto ukazatelů vypočítat a zhodnotit míru štěstí, kterou svým jednáním způsobíme sobě a zároveň všem zúčastněným a srovnat se součtem všech bolestí a utrpení.

³³ Sousedík, S. Úvod. In. Mill, J. S. *Utilitarismus*. Praha: Vyšehrad, 2011, s. 10.

³⁴ Kol. autorů, *Filosofický slovník*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc s. r. o, 2002, s. 423.

Na základě výsledku je možné zhodnotit, zda zamýšlené jednání má obecně dobrou či špatnou tendenci.³⁵

Velice důležitým prvkem je pro Benthama tzv. norma nestrannosti, která staví štěstí či slast každého zúčastněného jedince na stejnou úroveň bez rozdílu, čímž stírá společenské odlišnosti a otvírá prostor ke kritice politické a sociální diskriminace. Zde je také možné vidět určité sepjetí utilitarismu a liberalismu a John Stuart Mill ve svém díle pokračoval právě v tomto duchu.³⁶

Benthamův utilitarismus je zaměřen především na jednání lidského jedince a důsledky, které toto jednání přinese všem zúčastněným. Je tedy jedno, zda něco činím s přesvědčením, že je to správné, nebo například ze strachu z postihu či kvůli vlastnímu prospěchu, pokud mé jednání bude mít úplně stejné důsledky. Neřeší tedy pohnutky lidského jednání, ale pouze důsledek, který se latinsky řekne „conseqens“. Utilitaristické etice se proto říká často „konsekvencialismus“.³⁷

Bentham se zapojoval do řešení praktických sociálních problémů například i jako architekt, a to zejména staveb určených pro různé sociální účely. Známy je jeho návrh Panoptikonu, což byla kruhová centrální stavba s možností přehledné kontroly otevřených místností po obvodu, jež měla nalézt uplatnění ve vězeňství, zdravotnictví, či jako ubytovna pro sociální vrstvy. Podobně řešené budovy Bentham navrhoval i pro továrny.

3.3. Millova koncepce utilitarismu

Jak už bylo řečeno, Jeremy Bentham, blízký přítel Jamese Milla, měl velký vliv na myšlenkový vývoj a směřování jeho syna Johna Stuarta. Nelze se tedy příliš pozastavovat nad tím, že přejal Benthamovu etickou koncepci utilitarismu, obzvláště pokud si ještě uvědomíme vliv Comtova pozitivizmu a odmítavý postoj k náboženství, vyplývající z důsledného ateizmu jeho otce, přičemž John Stuart Mill příznával náboženství alespoň úlohu výchovnou. Je zřejmé, že etika postavená na racionálních a empirických základech musela mladého Milla oslovit. V roce 1863 vychází spis s krátkým názvem *Utilitarianism*. Byl to právě John Stuart Mill, kdo má zásluhu o rozšíření tohoto termínu ve spojení s Benthamovými a svými etickými tezemi.³⁸

³⁵ Sousedík, S. Úvod. In. Mill, J. S. *Utilitarismus*. Praha: Vyšehrad, 2011, s. 18-19.

³⁶ Sousedík, S. Úvod. In. Mill, J. S. *Utilitarismus*. Praha: Vyšehrad, 2011, s. 19.

³⁷ Tamtéž, s. 19-20.

³⁸ Tamtéž, s. 14.

3.3.1. Otázka prvního principu

Na prvních stranách svého díla se Mill krátce věnuje celkovému pohledu na etiku a její principy. Shledává, že od doby kdy Sokrates v polemikách se sofisty otevřel otázku nejvyššího dobra, neboli otázku založení mravnosti, lidstvo ani jednotliví filosofové nedokázali nalézt společnou řeč při řešení tohoto problému.³⁹

Také poukazuje na neexistenci shody v případě tzv. prvních principů věd, které však vzhledem k induktivnímu poznávání nejsou pro nás neměnné, ale jsou odvislé od analýz poznatků, jež má současná věda právě k dispozici. Přesně opačným způsobem je třeba postupovat v případě praktických věd, k nimž Mill řadí i etiku či právo, kde je potřeba zvolit si první princip, neboli nějaký cíl a z něj potom určovat charakter veškerého jednání vztahujícího se k tomuto principu.

Toto podle Milla neřeší v té době v Anglii poměrně rozšířené a oblíbené teorie mravních smyslů. Jakýsi mravní instinkt nám může pomoci určit pouze obecná hlediska mravnosti, ale nemůže posloužit v konkrétních jednáních, která musí vycházet z rozumu. Zde v tomto smyslu zmiňuje dvě tehdy známé školy poznání. Intuitivní, jak nazývá v pevninské části preferovaný způsob poznání *a priori*, kdy musíme pouze porozumět významu termínů uložených v naší mysli, a samozřejmě anglickým tradicím odpovídající způsob založený na zkušenosti, který Mill nazývá induktivním, přičemž podle obou škol je základem mravnosti jakýsi první princip.

I když podle Milla častá absence základního principu v dějinách vedla k tomu, „že etika nebyla tolik vedením jako spíše potvrzováním faktického smýšlení lidí“⁴⁰, soudí, že tento první princip se přesto skrytě projevoval ve všech etických koncepcích. Za jeden z hlavních principů všech etických systémů považuje princip užitečnosti, neboli princip největšího štěstí, jak jej vyložil J. Bentham.⁴¹

3.3.2. Kvalitativní utilitarismus

V další, poměrně obsáhlejší, části se John Stuart Mill pokouší vysvětlit hlavní zásady utilitarismu, a také zde reaguje na různé námitky vůči tomuto učení.

³⁹ Mill, J. S. *Utilitarismus*. Praha: Vyšehrad, 2011, s. 31

⁴⁰ Tamtéž, s. 36.

⁴¹ Tamtéž, s. 31-36.

Poukazuje na špatně chápaný význam termínu utilitarismus, kdy k němu mnozí přistupují se zjednodušeným pohledem a spatřují pouze jednu jeho stranu, a to buďto užitečnost v jakémisi suchém, potěšení prostém významu, nebo se naopak vše snaží vztáhnout pouze k potěšení. Mill se pokouší ukázat, že užitečnost a štěstí se nejen vzájemně nevyklučují, ale mohou být jedno v druhém obsažené.

Utilitarismus, vzhledem ke svému hedonistickému charakteru, je právě tak jako epikureismus často nepříznivě posuzován i lidmi velmi úctyhodného smýšlení a snažení, kterým je za těžko, přijmout štěstí a potěšení za nejvyšší životní cíl. Takovýto cíl je podle nich pro člověka nízký, přízemní a málo vznešený, přibližující člověka zvířecí úrovni. Mill shledává takovouto námitku lichou a uvádí, že již epikurejci poukazovali na to, že co činí šťastnými zvířata, zdaleka neuspokojí potřeby člověka. Zároveň epikureismu, na rozdíl od výkladu již zmiňovaného Adama Smitha, přiznává vyšší hodnotu duševních slastí před tělesnými, i když současně vyjadřuje jeho nedostatečnost a potřebu doplnění o mnohé stoické a křesťanské prvky.⁴²

Tímto u Milla dochází k rozdělení slastí a tím i jejich hodnocení podle kvality, nikoliv pouze na základě kvantitativních ukazatelů, jak tomu bylo u Benthamu. Jak sám přímo uvádí: „*Bylo by absurdní si myslet – zatímco při hodnocení všech ostatních věcí se uvažuje kvalita stejně jako kvantita – že by hodnocení potěšení mělo záviset pouze na kvantitě.*“⁴³ Millova koncepce proto bývá také nazývána **kvalitativním utilitarismem**.

Je zřejmé, že se musel nějakým způsobem vypořádat s tím, jak určit vyšší či nižší kvalitu slasti bez ohledu na objem. Jeho řešení plně odpovídá anglické empirické tradici. Vychází ze zkušenosti lidí se dvěma různými druhy potěšení, přičemž jestliže většina jich dá přednost určitému typu potěšení, je toto potěšení ve své kvalitě hodnotnější.

Ve svých úvahách jde ještě dál a jasně upřednostňuje kvalitu nad objemem, když podle něj vyšší kvalita potěšení vede k vyššímu a hodnotnějšímu způsobu existence. Je přesvědčen že: „*Málo lidí by souhlasilo s tím, aby se změnilo v nižší živočichy, jen aby mohli plně okoušet zvířecí slasti. Žádný inteligentní člověk by nechtěl být blázen, žádný vzdělaný člověk by nechtěl být hlupák, žádný citlivý a svědomitý člověk by nechtěl být sobecký a podlý, i kdyby byli přesvědčeni, že blázen, hlupák či lump je se svým údělem spokojenější, než jsou oni se svým.*“⁴⁴ Pokud jsou bytosti nižšího způsobu existence se svým údělem spokojenější, nejsou tedy také šťastnější? K vysvětlení štěstí vyšších a nižších forem Mill

⁴² Mill, J. S. *Utilitarismus*. Praha: Vyšehrad, 2011, s. 43-44.

⁴³ Tamtéž, s. 45.

⁴⁴ Tamtéž, s. 46.

rozlišil dva pojmy: štěstí a spokojenost. Nízká potěšení jsou snáze uspokojitelná, zatímco vyšší pocity štěstí jsou z povahy tohoto světa nedokonalé. Avšak s takovým vědomím nedokonalosti se bytosti s vyšším způsobem existence dokáží vyrovnat a nijak jim neubírá z jejich celkového pocitu štěstí. Mill toto charakterizuje často citovanými větami. „*Je lepší být nespokojený člověk než spokojený vepř; je lepší být nespokojený Sokrates než spokojený blázen. A jsou-li blázen nebo vepř jiného názoru, pak proto, že znají jen svou vlastní stránku věci.*“⁴⁵

V této části věnované obhajobě utilitarismu, zejména z pohledu určení kvality konečného cíle, Mill ještě vysvětluje, proč lidé často dávají přednost nižším potěšením, ačkoliv jsou schopni potěšení vyšších. Často se tak děje ze slabosti charakteru. Například když špatným způsobem života vědomě poškozují své zdraví, nebo někteří s přibývajícím věkem ztrácejí možnost se intelektuálně rozvíjet, což může vést k tomu, že se stávají sobeckými a lhostejnými.⁴⁶

Mill zde také přichází s novou myšlenkou, na svou dobu jistě mimořádnou, o zajištění štěstí nejen pro celé lidstvo, ale pokud je to možné i pro veškeré cítící tvory a dále se věnuje polemikám s námitkami, jež se týkají vztahu člověka a štěstí. Jedná se o to, zda je štěstí vůbec dosažitelné a zda si jej můžeme vůbec nárokovat a další námitka se týká tvrzení, že lidé mohou žít bez štěstí.⁴⁷

Na námitku o nedosažitelnosti štěstí Mill přichází s druhým cílem utilitaristické nauky: pokud není možné směřovat ke štěstí, jistě je možné zmírňovat neštěstí, jehož je kolem nás mnoho. Přesto je přesvědčen o dosažitelnosti štěstí. Štěstí, které nespočívá v neustálém vzrušení či euforii, nýbrž štěstí skládající se z drobných okamžiků našeho běžného života. Hlavního nepřítele takto pojatého štěstí shledává v nepřiměřených očekáváních, v sobeckém a sebestředně zaměřeném životě naplněném lhostejností vůči světu, v němž žijeme. Naopak lidé se zájmem o obecné blaho, s myslí otevřenou umění, vědě či přírodě mají otevřenou cestu ke šťastné existenci. Samozřejmě existují překážky, které mnohým nedovolují kráčet po této cestě, jako například chudoba, nemoci, ztráta bližních, ale i lidská podlost. Nejdůležitějším se tedy jeví boj proti těmto pohromám, jež byly v 19. století všudypřítomné. John Stuart Mill věří v možnost vítězství, jehož předpokladem je svoboda, dobré zákony, řádná výchova a vzdělávání a samozřejmě také zapojení vědy a techniky ku prospěchu lidstva. Mill je přesvědčen, že „...všechny velké zdroje lidského utrpení lze do velké míry – mnohé z nich

⁴⁵ Tamtéž, s. 48.

⁴⁶ Tamtéž, s. 49-50.

⁴⁷ Tamtéž, s. 53.

*skoro úplně – odstranit lidskou péči a lidským úsilím.*⁴⁸ Nestaví se však do role nějakého utopisty a přiznává, že je to zápas pro dlouhou řadu generací, které se nedočkají konečného cíle.

Jak se Mill vypořádává s námitkou, že lidé mohou žít bez štěstí? Ano, uznává, že dokonce na územích označovaných za vyspělé takovým způsobem nedobrovolně žije část obyvatel. Často je způsob života bez osobního štěstí také spojován s hrdiny či mučedníky, kteří ovšem takový život vedou zejména pro blaho svých bližních. Pokud se vzdají svého štěstí ve prospěch růstu štěstí ve světě, činí tak ve shodě s utilitaristickým principem. Pokud tam však tento cíl chybí, pak si takový člověk: *„nezaslouží obdiv o nic více, než asketa stojící na sloupu. Může být inspirujícím důkazem toho, co lidé dokážou dělat, ale jistě ne příkladem toho, co by měli dělat.*“⁴⁹

Autor neupírá utilitaristům právo sebeobětování, ale opět připomíná primární zásadu utilitarismu, aby čin jednajícího přinášel co možná nejvíce užitku všem zúčastněným. Připomíná věty z učení Ježíšova: „Co chcete, aby lidé dělali vám, dělejte vy jim“ a „Miluj svého bližního jako sebe“. Ty jsou podle Milla dokonalým vyjádřením utilitaristické mravnosti. K naplnění tohoto cíle je třeba působit na člověka a lidskou mysl především prostřednictvím zákonů a sociálního uspořádání, výchovou a také veřejným míněním v tom smyslu, aby si každý jedinec uvědomil spojitost svého štěstí s dobrem celku.⁵⁰

Na druhou stranu si Mill uvědomuje nemožnost toho, aby každý jednal v zájmu celé společnosti nebo světa jako celku. Je mu jasné, že pouze několik jedinců má občas možnost působit štěstí v širším měřítku, ale potom se od nich naplnění tohoto cíle očekává. Vzhledem k tomu, že štěstí společnosti se sestává ze štěstí každého jedince, měl by člověk zaměřit svůj zájem a užitečnost na několik málo osob.⁵¹

Mill pokračuje obhajobou konsekvencialistického zaměření utilitarismu, čili hodnocení skutků podle jejich důsledků, nikoliv podle příčin, z nichž jsou konány. Zároveň odděluje mravní hodnotu skutku od mravního hodnocení jednajícího. Je jisté, že i špatný člověk může „spáchat“ skutek, který je třeba hodnotit jako dobrý. Přesto to nijak nemusí změnit celkové negativní hodnocení jednajícího a samozřejmě to platí i naopak, nehledě na to, že občas i z těch nejlepších úmyslů pocházejí skutky se špatným koncem. Utilitaristé podle

⁴⁸ Tamtéž, s. 59.

⁴⁹ Mill, J. S. *Utilitarismus*. Praha: Vyšehrad, 2011, s. 61.

⁵⁰ Tamtéž, s. 63.

⁵¹ Tamtéž, s. 67.

Milla nicméně soudí, „že nejlepším důkazem dobrého charakteru jsou nakonec dobré skutky.“⁵²

Ačkoliv je autor ateista, cítí potřebu obhájit tuto etickou koncepci před nařčením z bezbožnosti. Základem je zde Millovi úvaha o stvoření všech božích tvorů ke všeobecnému štěstí, jež rozhodně není v rozporu s utilitaristickým učením, ale spíše naopak. Boží vůli vidí jako obecnou a člověka obdařeného schopnostmi, které mu umožňují nalézat to co je správné. K tomu, aby bylo možné odpovídajícím způsobem *interpretovat* Boží vůli, je zapotřebí pečlivě uvážené etiky.⁵³

Za značné nedorozumění je považováno, je-li užitečnost zaměňována termínem „výhodnost“ či „oportunismus“. Výhodnost v rozporu s utilitaristickým principem užitečnosti spočívá v tom, zda člověk upřednostňuje svůj užitek v rozporu s užitkem obecným, případně nějaký bezprostřední zájem, který poškozuje vyšší a dlouhodobý cíl. Je jedno, zda je tak činěno skutkem nebo třeba lhaním či pouhým zamlčením pravdy. Takové jednání pak, „přispívá velmi mnoho k oslabení lidské důvěryhodnosti, jež je nejen hlavní oporou veškerého současného sociálního blahobytu, ale její nedostatek působí také více než cokoli jiného jako překážka civilizace, ctnosti, všeho na čem v největší míře závisí lidské štěstí.“⁵⁴

V závěru této části ještě zaznívá námitka ohledně komplikací, jež jsou spojeny s uplatňováním této koncepce, kdy je značně obtížné zjišťovat ještě před jednáním důsledky jednotlivých činů na obecné štěstí. Zde se Mill na rozdíl od Benthama a jeho „hedonistického kalkulu“ opět přiklání k jednání vycházejícímu ze zkušenosti. Soudí, že lidé jsou schopni odvodit ze svého jednání to, co prospívá jim i obecnému blahu. Současně připouští, že se nejedná o jakýsi setrvalý stav, ale lidé se musí neustále zdokonalovat a brát si ponaučení z důsledků svého jednání. A opět jako prostředek volí vzdělání, vhodné zákony a veřejné mínění. Ostatně soudí, „že jakýkoli etický princip se v praxi nemůže prosadit za předpokladu, že současně vládne obecná idiocie.“⁵⁵

3.3.3. Svědomí neboli cit povinnosti

V tomto oddíle John Stuart Mill směřuje své úvahy k otázce, proč by se měl člověk vůbec řídit nějakou etickou normou. Co nás zavazuje k přijímání morálních pravidel?

⁵² Tamtéž, s. 69.

⁵³ Tamtéž, s. 72.

⁵⁴ Tamtéž, s. 74.

⁵⁵ Tamtéž, s. 76.

V případě utilitarismu, stejně jako u každé jiné mravní normy, rozlišuje dva druhy sankcí, vnitřní a vnější. Vnější sankcí je především naděje na přízeň nebo obavy ze strany bližních případně ze strany Vládce univerza. V tomto smyslu Mill opět neshledává princip užitečnosti v rozporu s náboženstvím a také znovu klade důraz na výchovu a vzdělání jako na prostředky nezbytné k rozkvětu utilitaristického myšlení.⁵⁶

Vnitřní sankcí je svědomí, jako subjektivní pocit, jež je utvářeno pomocí menší či větší intenzity nelibých pocitů vznikajících při přestoupení povinností. Mill přiznává, že existují lidé, u nichž se vzhledem k absenci potřebných citů vnitřní sankce májí účinkem a mravnost se může uplatnit pouze prostřednictvím sankcí vnějších, což vidí jako problematickou část veškerých etických systémů, nikoli výlučně utilitarismu.⁵⁷

Dále se zabývá otázkou svědomí, konkrétně kde se v naší mysli bere ono svědomí, to cítění povinnosti. Mínil, že mnozí, zřejmě zde má na mysli zastánce kantovství, shledávají mravní povinnost vycházející z transcendentální, neboli objektivní skutečnosti za více zavazující, nežli když pochází ze subjektivního cítění. S tímto pohledem se však Mill neztotožňuje a soudí, že veškeré jednání je ovlivňováno pouze prostřednictvím naší mysli.⁵⁸

S tím úzce souvisí otázka, zda je nám cit pro povinnost vrozený, jak se domnívají přívrženci intuitivního poznání. Pokud tyto intuicionisté shledávají jako prvotní princip, nebo alespoň jedním z hlavních principů, cítění ohledu k potěšením a strastem jiných lidí, pak není intuitivní etika v rozporu s utilitaristickou. Mill však zastává názor, že je mravní cítění získané a srovnává jej s ostatními získanými schopnostmi jako je myšlení, mluvení, obdělávání půdy či stavění měst. Domnívá se, že tyto schopnosti vznikají v určitém čase spontánně a jsou schopny se výchovou rozvíjet a kultivovat, ale právě tak je lze nezodpovědným přístupem potlačit, nebo je dokonce zaměřit špatným směrem.⁵⁹

Přestože je utilitarismus Johna Stuarta Milla založen na zkušenosti a rozumovém poznání, pokládá za základ, na němž toto etické učení spočívá, vzájemné sociální cítění lidí. Poukazuje na stále rozšiřující se soužití lidí ve společnosti, kdy je prakticky každý člověk neustále součástí určitého společenství lidí, kde žije s ostatními ve vztahu rovnosti a vzhledem k tomu již nedokáže být lhostejný k zájmům ostatních. Spoluprací s druhými dochází alespoň částečně a dočasně k upřednostnění kolektivního zájmu před osobními zájmy jedince. Mill je přesvědčen o neustále se rozvíjejícím citu jedince pro potřeby ostatních, kdy postupným zlepšováním politických poměrů a zdokonalováním lidského ducha bude v budoucnu

⁵⁶ Tamtéž, s. 84.

⁵⁷ Tamtéž s. 85-87.

⁵⁸ Tamtéž, s. 87-88.

⁵⁹ Tamtéž, s. 89-90.

přirozeně přibývat lidí, kteří nebudou osobní zájem stavět proti zájmu ostatních. K masivnímu rozšíření takového cítění by měla veškerou silou přispívat výchova, instituce i veřejné mínění podobným způsobem, jako bylo přistupováno k výuce a šíření náboženství.⁶⁰

3.3.4. Ctnost jakožto prostředek i cíl

V této kapitole Mill poukazuje na nemožnost důkazu úsudkem při zkoumání prvotních principů jak našeho jednání, tak i poznání. Při posuzování těchto otázek lze vycházet z faktů vycházejících z našich smyslů či našeho vnitřního vědomí. Dále postupuje ve svých úvahách takto: „*jediným možným důkazem toho, že něco je žádoucí, je to, že lidé si to skutečně žádají.*“⁶¹ Poté dospívá k přesvědčení, podobně jako Epikuros, že štěstí je to, co si lidé opravdu přejí. Na základě toho definuje štěstí jako dobro: „*totiž že štěstí každého člověka je dobrem pro tohoto člověka, a že obecné štěstí je proto dobrem pro lidi jako celek.*“⁶² Tím se podle Milla štěstí prokazuje jako *jeden z cílů jednání* a tedy *jedno z kritérií mravnosti*.

Podle utilitarismu má však štěstí být *jediným cílem* a zároveň hlavním mravním kritériem. Mill se tedy snaží ukázat na příkladu ctnosti, kterou již stoikové považovali za cíl mravnosti, že ctnost se pro někoho může stát cílem neboli dobrem sama o sobě. V takovém případě, vzhledem k tomu že součásti štěstí jsou rozmanité, se ctnost stává nikoliv prostředkem ke štěstí, ale jeho součástí. „*Ti, kteří žádají ctnost pro ni samu,*“ píše Mill „*žádají ji buď proto, že vědomí, že ji mají, je potěšením, nebo proto, že vědomí, že ji nemají, je nelibostí, anebo to činí z obou důvodů,*“⁶³ Z tohoto potom odvozuje, že se vše stává buďto prostředkem k získání štěstí, nebo součástí štěstí jako takového a tím pádem je prokázáno, že „*šťěstí je jediný cíl lidského jednání a podporování štěstí měřítkem, jímž posuzujeme veškeré lidské jednání.*“⁶⁴

Autor se zde ještě zabývá rozdílem mezi žádostí a vůlí jako reakcí na námitku, že člověk obdařený silnou vůlí směřuje k nějakému cíli bez ohledu na žádosti a tedy na štěstí. Vůle je brána jako aktivní jev a je odvozena od žádosti, jež je stavem pasivní citlivosti. Pokud vůle převáží nad žádostí a přestane s ní být spojena, lidé často činí věci pouze ze zvyku, protože je chtějí, ale nikoliv ze žádosti a uvážlivého rozhodnutí, což často vede ke zvyku neřestného či zhoubného požitku. Nicméně jsou osoby s pevnou ctností sledující a realizující

⁶⁰ Tamtéž, s. 91-97.

⁶¹ Mill, J. S. *Utilitarismus*. Praha: Vyšehrad, 2011, s. 99.

⁶² Tamtéž, s. 99.

⁶³ Tamtéž, s. 105.

⁶⁴ Tamtéž, s. 106.

určitý cíl, který není v rozporu s obecným úmyslem. To přesto nic nemění na tom, že vůle je na počátku zcela produktem žádosti. Jak ale může být taková ctnostná vůle posílena u lidí, u nichž je slabá a nespolehlivá?⁶⁵ Na to Mill odpovídá: „*Jedině tak, že člověka přivedeme k tomu, aby si žádal ctnost – že mu ji ukážeme jako zdroj potěšení a její nedostatek jako pramen nelibosti.*“⁶⁶ Takováto vůle, třebaže je produktem zvyku, se stává prostředkem k obecnému dobru a není tedy v rozporu s principem obecného štěstí.⁶⁷

3.3.5. Je spravedlnost obsažena v principu užitečnosti?

V závěru spisu se autor věnuje, podle svého mínění, jedné z nejproblematictější částí utilitaristické nauky, a to vztahu mezi užitečností a spravedlností. Vztahem mezi právem, spravedlností a užitečností se zabývali myslitelé již ve starověku, jak o tom svědčí dochované části učení Epikurova, který o tom soudí: „*Z toho, co uznává zákon za právo, musí se pokládat za spravedlivé to, o čem dosvědčí zkušenost, že je to prospěšné pro potřeby pospolitého života, ať již platí totéž pro všechny lidi nebo nikoli.*“⁶⁸ Ostatně podobně soudí i autor utilitarismu po více jak dvou tisíciletích, když se snaží dokázat, že spravedlnost koresponduje s užitečností a princip obecného štěstí je možné přijmout jako nejvyšší cíl lidského jednání.

Mill na počátku uvádí, že většina myslitelů pokládá spravedlnost za cosi s absolutní hodnotou, co se v podstatě nijak neshoduje s užitečností a následně se toto tvrzení snaží vyvrátit. Soudí, že smysl pro užitečnost i spravedlnost vychází z citu. Patří tedy do oblasti emocí, přičemž cit pro spravedlnost je mnohými posuzován jaksi naléhavěji a právě to vytváří dojem větší závaznosti. K posouzení této intenzity a toho zda pochází z obecných zákonů nebo je zvláštním darem přirozenosti, je potřeba se zaměřit na původ citu pro spravedlnost, který se Mill pokusí objasnit nalezením společné vlastnosti různých lidských jednání, jež je možno označit za spravedlivé či nespravedlivé.⁶⁹

Jako spravedlivá je uváděna potřeba respektovat *zákonná práva* a jejich porušování je nespravedlivé. Ale vzhledem k tomu, že zákony jednak nemohou postihnout veškeré jednání a samy o sobě také nemusí být vždy spravedlivé, je zde *morální právo*, jehož odpírání lze také považovat za nespravedlivé. Dále je zde zahrnuta otázka *zásluh*, ve smyslu obecného mínění

⁶⁵ Tamtéž, s. 107 -109.

⁶⁶ Tamtéž, s. 109.

⁶⁷ Tamtéž, s. 110.

⁶⁸ Epikúros. Myšlenky o štěstí a mravnosti. *Myšlenky*. Praha: Svoboda, 1970, s. 27.

⁶⁹ Mill, J. S. *Utilitarismus*. Praha: Vyšehrad, 2011, s. 113-114.

o spravedlnosti, že dobro zasluhuje ten, kdo činí dobro a kdo koná zlo, zasluhuje zlo. K možnosti oplácet zlo dobrem, již obsahuje křesťanská nauka, Mill uvádí: „*Příkaz odplácet za zlo dobrem nebyl nikdy pokládán za případ naplňování spravedlnosti, ale za případ, kdy se vzdáváme požadavků spravedlnosti na základě jiných pohnutek.*“⁷⁰ Nedodržení daného slova a být *stranický*, ve významu nebýt při svém jednání nestranný, je rovněž vnímáno jako nespravedlivé. Do úzkého vztahu s nestranností řadí Mill ideu *rovnosti* s tím, že pojem spravedlnosti je v tomto případě často vnímán odlišně, ale současně souvisí s užitečností. To demonstruje na rozdílném vnímání sociálních principů společnosti, když píše: „*Ti, podle nichž užitečnost vyžaduje rozdílnost ve společenském postavení, nepokládají za nespravedlivé, že bohatství a společenská privilegia jsou rozdělována nestejně, zatímco ti, kteří vidí tuto nerovnost jako neužitečnou, vidí ji také jako nespravedlivou.*“⁷¹ Mill se zde prostřednictvím utilitarismu zároveň okrajově dotýká sociálních otázek. Nakonec dochází k závěru, že vzhledem k různému užití termínu spravedlnost je stěží možno nalézt spojující část, na níž závisí mravní cit.⁷²

Další možnost k nalezení podstaty spravedlnosti spatřuje Mill v etymologii, kde nachází souvislost se slovem zákon, když původně u Hebrejců shoda se zákonem, vytvořeným nejvyšší bytostí, formovala pojem spravedlnosti. Jinak to však bylo u Řeků a Římanů, kde zákony byly dílem lidským, nedokonalým, a tudíž plně neodpovídali normě spravedlnosti. Nicméně v lidské povaze je obsažena snaha reagovat na jakoukoliv nespravedlnost. A pokud není možné napravit či potrestat ji pomocí zákona, dáváme viníkům najevo osobní či obecný nesouhlas, což je jakási náhražka zákonné sankce. To se však podle Milla nevztahuje pouze na nespravedlnost, ale na každé nesprávné jednání, po němž by měla následovat určitá forma trestu (podle zákona, nebo veřejné odsouzení případně výčitky vlastního svědomí).

Základními prvky spravedlnosti shledává touhu potrestat bezpráví, spáchané na své osobě nebo na svých blízkých a zároveň pocit sympatie k těm, jimž se tak děje. Tento cit náleží nejen člověku, ale zároveň všem zvířatům. V čem se člověk od zvířat odlišuje, je širší dosah jeho citů vzhledem k rozvinutějšímu rozumu a především schopnost sympatizovat se všemi cítícími bytostmi, což mu umožňuje přijmout a bránit ideje širšího společenství, eventuálně lidstva jako celku. A právě z těchto vyšších schopností je odvozena ta část citu,

⁷⁰ Tamtéž, s. 117.

⁷¹ Tamtéž, s. 120.

⁷² Tamtéž, s. 115-121.

jenž se zakládá na mravnosti a ona mohutná intenzita spočívá v části té animální touhy po potrestání či odplatě.⁷³

Následně se Mill zabývá pojmem práva jako něčeho, co v sobě na jedné straně zahrnuje škodu způsobenou určité osobě a na druhé straně touhu po potrestání. Mít právo je chápáno jako něco, co má společnost jedincům zaručit a to ve smyslu vlastnictví. Autor toto demonstruje na příkladu, že společnost je povinna zaručit volnou soutěž tak, aby jeden člověk nemohl jinému bránit vydělat si, kolik může, což je mimo jiné také jedna ze základních tezí liberalismu. Hlavní smysl tedy spočívá v tom, aby společnost bránila práva jedinců, protože bezpečí potřebuje každý člověk, a důvodem takového jednání je obecná užitečnost.⁷⁴

Na výtku, že užitečnost je nejistá norma, náchylná k relativizování, na rozdíl od spravedlnosti, která působí dojmem neměnnosti a nezávislosti na změnách mínění, reaguje Mill výčtem různých jednání, kde ukazuje, že názory na to co je spravedlivé se mohou často rozcházet. Uvádí to na příkladech co a jak trestat a opět zde nastoluje otázky svobody jedince, kterým se obšírněji věnuje ve spisu *O svobodě*. Jako nespravedlnost například uvádí: „...*když se někdo nutí, aby jednal podle představ druhých lidí o tom, co je jeho dobrem.*“⁷⁵ Spravedlivé rozdělení mezd a s tím související způsoby výběru daní jsou další oblastí, v níž se pohled na to co je spravedlivé různí. Tato demonstrace zmatku ve výkladu spravedlnosti slouží k výkladu, že jediným východiskem je utilitarismus.⁷⁶

Ke konci Mill dochází k závěru: „*Spravedlnost je jméno pro určité kategorie mravních pravidel, které se týkají bezprostředněji základních skutečností lidského blaha, a proto je jejich závaznost nepodmíněnější než závaznost všech ostatních pravidel praktického života.*“⁷⁷ Tím je podle Milla prokázána platnost principu užitečnosti v morální oblasti včetně spravedlnosti, která je její součástí.

⁷³ Mill, J. S. *Utilitarismus*. Praha: Vyšehrad, 2011, s. 131-134.

⁷⁴ Tamtéž, s. 135-137.

⁷⁵ Tamtéž, s. 140.

⁷⁶ Tamtéž, s. 146.

⁷⁷ Tamtéž, s. 147.

4. Etika Johna Stuarta Milla

4. 1. Odklon od benthamovské linie

Mill zůstal principu užitečnosti věrný. Nebyl to už ale utilitarismus Benthamův. Ačkoliv svůj spis pojal jako obhajobu utilitaristických myšlenek, jednalo se již z určité části o jeho vlastní teze. Kde a jak vlastně došlo k odchýlení se od Benthamových zásad?

Vzhledem k přátelství Millova otce a J. Benthama byl mladý Mill s teorií největšího štěstí seznamován již od raného věku a následně ji převzal a hájil v její původní podobě. Jeho výchova, plně zaměřená pouze na racionální stránku člověka schopného pohlížet na svět výhradně analytickým myšlením, jej k tomu předurčovala. Své cíle a způsob jak jich dosáhnout, v době kdy ještě ani ne dvacetiletý bezvýhradně obhajoval Benthamovy utilitaristické principy, přibližuje ve svém životopise: „*Co jsme především zamýšleli, bylo změnit názory lidí; přiměti je, aby věřili dle důkazu a poznali, co jest jejich skutečným zájmem; a jakmile jej poznají, myslili jsme, že pomocí názoru provedou vztah k němu na jiný. Plně uznávající vyšší dokonalost nezištné blahovůle a lásky ke spravedlnosti, neočekávali jsme obrození lidstva nějakým přímým působením na tyto city, nýbrž vlivem vzdělaného rozumu, poučujícího sobecké city.*“⁷⁸

Změna v Millově myšlení nastala ve dvaceti letech, kdy na něho dolehla již zmiňovaná životní krize a to poté, co si položil otázku, zda by jej uspokojilo a naplnilo štěstím, kdyby uspěl jako reformátor a tím by došlo k naplnění jeho životních cílů. Odpověď zněla ne.⁷⁹ V tu chvíli celý jeho doposud zářný svět čistého rozumu pohasl. Byl nadměru obdařen intelektem a vybaven vědomostmi, ale vzhledem ke své, dalo by se říci intelektuálně spartánské výchově, náhle pocítil citovou vyprahlost. Zjišťuje, že pouhé rozumové zdůvodnění nestačí ke stálému směřování k určitému cíli, že je zapotřebí impulsu z oblasti citů, že je zapotřebí žádosti a vášně, která bude udržovat pozornost zaměřenou na cíl. Cítí, jak sám říká, že uvízl na počátku své cesty s lodí dobře opatřenou i s veslem, ale bez plachty, bez oné žádosti po cílech.⁸⁰ Takovýto stav hluboké beznaděje a prázdnoty přetrvává u Milla asi půl roku, když je náhle při četbě jistého romantického příběhu dojat až k slzám, což jej

⁷⁸ Mill, J. S. *Vlastní životopis*. Praha: Josef Pelcl, 1901, s. 88.

⁷⁹ Tamtéž, s. 105.

⁸⁰ Tamtéž, s. 109.

přivedlo k přesvědčení, že není zcela bez citu a začal se pomalu zotavovat. Dokázal opět život prožívat.

Tato životní epizoda měla značný význam na Millovo myšlení. Jak sám uvádí, nikdy nezapochyboval o štěstí jako o nejvyšším etickém principu v chování a životě lidí,⁸¹ ale představa tohoto štěstí jako konečného cíle a způsoby vedoucí k jeho naplnění se podstatně proměnily. Vzdává se benthamovské myšlenky na možnost dosažení štěstí pomocí pouhého racionálního kalkulu a zjišťuje, že nelze směřovat přímočaře ke štěstí jako k nějakému určitému velikému cíli, ale je potřeba „*zvoliti si nikoli štěstí, nýbrž nějakou jeho vnější stránku, za účel života.*“⁸² Isaiah Berlin ve své eseji *John Stuart Mill a životní cíle* poukazuje na to, že pravý význam štěstí je u Milla nejasný, ale přesto se zcela odlišuje od toho, jak jej chápal Bentham, „*neboť Benthamovo pojetí lidské přirozenosti je prohlášeno za příliš úzké a zcela neadekvátní.*“⁸³ Mill v důsledku své přestálé krize začal nahlížet na člověka mnohem komplexněji a plastičtěji, a proto se lidské touhy po lásce, po spravedlnosti, po jednání, po svobodě, po moci, po kráse, po cti, po poznání, ale i po sebeobětování, stávají u Milla „ideálními cíli“ lidského jednání, nikoli pouhými prostředky a lidé, „*směřující takto k čemukoli, nacházejí štěstí cestou.*“⁸⁴ Podle Berlina tak: „*V textech J. S. Milla získává štěstí význam čehosi velmi podobného uskutečnění vlastních tužeb, ať jsou jakékoli.*“⁸⁵

Od dětství byl pod vlivem osvícenectví a racionalismu, a když byl posléze zasažen romantismem, dalším významným směrem 19. století, nevyhranil se vůči žádnému z těchto směrů, ale pokusil se o jejich sloučení. Mill v žádném případě nerezignuje na racionalismus jakožto prostředek k dosažení štěstí, ale na rozdíl od Benthama si uvědomil nutnost kultivace nejen rozumové, ale také citové stránky člověka.

4. 2. Utilitarismus a liberalismus

S ohledem na Millovo široké tématické zaměření je možné si položit otázku, zda je Millův utilitarismus samostatnou částí jeho díla, nebo zda se jeho etická koncepce odráží i v jeho ostatních spisech a úvahách. Vzhledem k tomu, že Millovo dílo je z velké části zaměřeno na humanitní a sociální aspekty své doby, je přinejmenším pravděpodobná vzájemná provázanost jeho myšlenek v jednotlivých dílech. Při směřování ke štěstí kladl

⁸¹Tamtéž, s. 110.

⁸²Tamtéž, s. 112.

⁸³Berlin, I. *Čtyři eseje o svobodě*. Praha: PROSTOR, 1999, s. 291.

⁸⁴Mill, J. S. *Vlastní životopis*. Praha: Josef Pelcl, 1901, s. 112.

⁸⁵Berlin, I. *Čtyři eseje o svobodě*. Praha: PROSTOR, 1999, s. 292.

důraz, stejně jako Bentham, na vzdělání a zákonodárství a sám se těmto tématům věnoval jak teoreticky, tak prakticky a ve svých spisech velmi často zmiňuje nutnost výchovy. Mill se však nespokojil s těmito dvěma předpoklady a šel ve svých úvahách ještě dále. Základ veškerého vývoje společnosti posunul ke svobodě jedince, k lidské individualitě, která by měla být společností co možná nejméně svazována a potlačována. „*Zatímco v Benthamově pojetí byl individualismus psychologickou daností, u Milla se stává ideálem.*“⁸⁶ Tento individualismus, jehož kořeny je možné nalézt v Britské tradici u Johna Locka, se následně odráží v Millově pojetí ekonomického a politického liberalismu. Jak uvádí Emil Višňovský v předmluvě slovenského vydání některých Millových spisů, které vyšly pod názvem *Logika liberalismu*, „*Millův utilitarismus je aplikací anglického empirismu na sociální, politické, etické a právní otázky a jeho liberalismus zase aplikací utilitarismu na problém politické svobody.*“⁸⁷ Je patrné, že liberalismus a díla s tím související jsou součástí Millových morálních úvah a jeho etika tak dostává širší rámec. Mill sice souhlasil s Benthamovým principem největšího možného štěstí pro všechny rozumné bytosti, ale zároveň si uvědomoval nedokonalost člověka jako jedince a také nedostatky různých společenských uspořádání, v nichž člověk žije, a tedy z toho vyplývající obtížnost naplnění tohoto cíle. Věřil, že někdy v budoucnu bude lidstvo schopno tohoto cíle dosáhnout. Sám se však zaměřil spíše na prostředky, které jsou podle jeho názoru pro dosažení tohoto cíle nezbytné. „*Mill vypracoval nový koncept utilitarismu, který však klasičtí benthamovci i dnes odmítají uznat, na základě jeho logického spojení s liberalismem.*“⁸⁸

4. 3. Svoboda jako předpoklad štěstí

Jaká je pravá stupnice hodnot v díle a především v životě Johna Stuarta Milla, pokládá si otázku Isaiah Berlin ve své eseji. I když jako utilitarista vše teoreticky podřizoval nejvyššímu cíli, tedy štěstí, jeho život a skutky ukazují, že nejvyšší hodnoty pro něho představovala svoboda jednotlivce, rozličnost a spravedlnost.⁸⁹ Tuto svoji víru v ideál svobody zpracoval Mill v eseji s příznačným názvem *O svobodě*. Toto útlé, ale myšlenkově bohaté dílo je dodnes nejznámějším a nejčtenějším Millovým spisem.⁹⁰ Sám jej považuje co do formy za nejlepší, co kdy vydal a z hlediska obsahu mu předpovídá nejdelší životnost ze

⁸⁶ Tamtéž, s. 289

⁸⁷ Višňovský, Emil. *Předmluva* In. *Logika liberalizmu*. Bratislava: Kaligram, 2005, s. 26.

⁸⁸ Tamtéž, s. 33.

⁸⁹ Berlin, I. *Čtyři eseje o svobodě*. Praha: PROSTOR, 1999, s. 292.

⁹⁰ Višňovský, Emil. *Předmluva* In. *Logika liberalizmu*. Bratislava: Kaligram, 2005, s. 40.

všech svých děl.⁹¹ Svůj díl na tom, že si toto dílo tak považoval, budou mít bezesporu city, jež choval ke své milované ženě, která se velkou měrou na tomto díle podílela. Mill se svou ženou spis několikrát prošli a nebylo věty, kterou by v něm neupravovali, aby po stránce formální i myšlenkové co nejpřesněji odpovídal jejich představám. A jak sám přiznává, po její smrti na něm již nic nezměnil.

Mill ve svém díle neřeší otázku svobody vůle jako protiklad determinismu, ale jde mu o svobodu jedince ve společnosti,⁹² konkrétně v nové společnosti, která se začíná utvářet právě v průběhu 19. století. Velmi dobře si uvědomuje společenské změny a tak, zatímco dříve byla svoboda vnímána zejména z pohledu určité nezávislosti na panovníkovi, Millovi jde nově o svobodu jedince uprostřed formující se masové společnosti, o jeho obranu před tlakem veřejného mínění a samozřejmě neopomíjí otázky vztahu občana a státních institucí. Individuální svobodu chápe Mill jako jednu z největších hodnot a podmínku rozvoje všech jednotlivců, ale zároveň ji podřizuje ještě vyšší hodnotě – štěstí. V tom je vidět jeho spojení principu individualismu s principem utilitarismu.⁹³ Berlin k Millově pojetí svobody uvádí: „Často, zdá se, hájí svobodu na základě toho, že bez ní nelze odhalit pravdu, protože nemůžeme v myšlení nebo v životě vykonávat ony experimenty, které nám jako jediné mohou odhalit nové, dosud netušené způsoby maximalizace potěšení a minimalizace bolesti, což je v posledku jediný zdroj hodnot. Svoboda je pak hodnotná jakožto prostředek, ne cíl.“⁹⁴ To, že Mill svobodu považuje za prostředek k dosažení štěstí, vyznívá z jeho textu, kde píše: „Jediná svoboda, hodná svého jména, je svoboda hledat vlastní dobro vlastní cestou, pokud se nesnažíme omezovat ostatní v tom samém, nebo klást jejich úsilí překážky..... Lidé získají víc, když umožní každému žít tak, jak se mu líbí, než když budou každého nutit, aby žil tak, jak se to líbí jim.“⁹⁵ Bohužel neshledává společnost natolik tolerantní. Naopak soudí, že: „Společnost věnuje velmi mnoho úsilí vlastní snaze přinutit lidi, aby se podřídili jejímu chápání osobní a společenské dokonalosti.“⁹⁶

Společnost, ať už zastoupená státní institucí, nebo veřejnost nemá právo zasahovat do jednání jedince a tím mu vlastně bránit v dosažení jeho vlastních cílů. „Jediným účelem, kvůli kterému se může moc spravedlivě použít proti kterémukoliv členovi společnosti i proti jeho vlastní vůli, je zabránit ubližování jiným.“⁹⁷ Taková je jedna ze základních Millových tezí,

⁹¹ Mill, J. S. *Vlastní životopis*. Praha: Josef Pelcl, 1901, s. 193-194.

⁹² Mill, J. S. *O slobode*. Bratislava: IRIS, 1995, s. 9.

⁹³ Višňovský, Emil. *Předmluva* In. *Logika liberalizmu*. Bratislava: Kaligram, 2005, s. 40.

⁹⁴ Berlin, I. *Čtyři eseje o svobodě*. Praha: PROSTOR, 1999, s. 291.

⁹⁵ Mill, J. S. *O slobode*. Bratislava: IRIS, 1995, s. 18.

⁹⁶ Tamtéž. s. 18.

⁹⁷ Tamtéž, s. 15.

týkajících se svobody člověka. Společnost nemůže někoho k něčemu nutit, i když si myslí, že by to tak bylo správné, nebo že je to dokonce ve vlastním zájmu toho jedince. Jediné co může činit, je přesvědčovat, dokazovat, argumentovat, naléhat či dokonce prosit, ne však donucovat. V tehdejší Anglii spatřoval Mill větší nebezpečí v omezování svobody jedince spíše ze strany veřejného mínění nežli ze strany státu.

4. 3. 1. Svoboda myšlení

Absolutní svobodu považoval Mill za nezbytnou v oblasti, jež se týká lidského myšlení. Podle něho není možné člověka žádným způsobem omezovat v jeho myšlení a názorech, ani mu následně nějakým způsobem bránit v jejich vyjadřování. Tento požadavek je vztahován i na svobodu projevu v tisku. Tato svoboda myšlení, vytvářející živnou půdu pro střetávání nejrůznějších názorů, má svůj nezastupitelný význam při neustálém hledání pravdy, především dává možnost poukazovat na chyby a následně je napravovat. Mill neuznává neomylnost a definitivnost v názorech. Není možné mít absolutní jistotu, zda je nějaký názor správný či nikoliv. Protože však lidé musí žít podle názorů, které pokládají za pravdivé, soudí, že takový názor, který je možné považovat za pravdivý, se vytváří na základě zkušeností, vycházejících ze svobodné výměny myšlenek. Ale jak uvádí: *„Je velmi velký rozdíl mezi tím, když předpokládáme, že názor je pravdivý, protože – přes všechny zkoušky, kterými prošel – nebyl vyvrácený, a tím, když si nárokujeme jeho pravdivost s cílem nepřipustit jeho vyvrácení.“*⁹⁸

Nejde však pouze o možnost vyvrácení či napravení chybných názorů. I myšlenky a teze, v nichž je obsažena třeba jen část pravdy, mohou být neustálou konfrontací doplňovány a vylepšovány a tam, kde převládá pravdivý názor, pomáhá toto střetávání se s jinými, byť nepravdivými, názory udržovat pravdu životaschopnou. Mill soudí, že názory ať jsou jakkoliv pravdivé, tak: *„pokud se o nich naplno, často a bez obav nedisktuje, budou se brát jako dogma a ne jako pravda, která je živá.“*⁹⁹ Svoboda myšlení se tak stává prostředkem při hledání pravdy, která představuje jeden z „ideálních cílů“ lidského konání. Mill však tuto samotnou pravdu nijak neglorifikuje. Nestaví ji na nějaký piedestal, spíše naopak. *„Ve skutečnosti však heslo,“* píše Mill, *„že pravda vždy zvítězí nad pronásledováním, je jednou z těch příjemných nepravd, které si lidé opakují, dokud jim nezevšední. Odporuje*

⁹⁸ Mill, J. S. *O slobode*. Bratislava:IRIS, 1995, s. 24.

⁹⁹ Tamtéž, s. 36.

tomu každá zkušenost. Dějiny oplývají příklady, kdy pravda podlehla pronásledování.“¹⁰⁰ A dále „Je kus plané sentimentality v tom, jak si myslíme, že pravda jako čistá pravda má nějakou vlastní převahu nad omylem, díky které je schopna se ubránit před žaláři a popravišti.“¹⁰¹ Nedá se říci, že by Mill považoval pravdu za nedůležitou, ale při vědomí nedosažitelnosti absolutní pravdy kladl větší důraz na rozmanitost tezí, přestože pravdě přisuzoval schopnost, že i když určitý pravdivý názor může být v průběhu dějin několikrát umlčen, vždy se najdou lidé schopní jej po nějaké době znova oživit, až se dokáže v příhodném čase ve společnosti prosadit.

Ani široce zaměřená mysl moudrého a vzdělaného člověka se nedokáže vyvarovat omylů. Mill to prezentuje na postavě Marca Aurélie, který byl celý život čestný, spravedlivý a citlivý. Patřil k nejosvícenějším vladařům a jeho dílo řadí k tomu nejlepšímu, co v antice vzniklo. Přesto tento v mnoha ohledech výjimečný muž, jehož dílo staví Mill na shodnou úroveň s učením Kristovým, neodhadl odpovídajícím způsobem změny ve společnosti své doby a podílel se na krutém pronásledování křesťanů ve snaze zachránit tehdejší společnost.¹⁰²

Takové jsou některé zásadní důvody, jež vedli Milla k požadavku absolutní svobody myšlení a vyjadřování a jehož naplnění je podmínkou duchovního, ale i morálního rozvoje lidské společnosti.

4. 3. 2. Svoboda jednání

Jestliže je svoboda myšlení primární a má být bez jakýchkoliv omezení, jak se Mill staví k otázce svobody jednání? Jelikož jednání neboli uskutečňování myšlenek a názorů se dotýká ostatních lidí daleko více nežli názory samotné, nesmí jednání jedince neodůvodněně ubližovat ostatním. V takovém případě je společnost oprávněná zasáhnout. Zejména je ale kladen vyšší důraz na zodpovědnost každého jedince za své činy s tím, že musí nést případná rizika a následky. Mill samozřejmě také připouští, že názory vedoucí k pozitivnímu podněcování škodlivých činů ztrácejí svoji nedotknutelnost.¹⁰³

Mill však nevidí zodpovědnost člověka pouze za činy vůči ostatním, ale měl by být zodpovědný i sám vůči sobě. V tom, aby se člověk zdokonaloval a aby náležitým způsobem rozvíjel své schopnosti, vidí Mill důležitý aspekt osobní svobody. Určité omezení, které

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 31.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 31.

¹⁰² Tamtéž, s. 29.

¹⁰³ Tamtéž, s. 53.

předchází zasahování silných povah do práv jiných, Mill připouští, ale to, že jednotlivec nemůže uspokojovat svoje sklony na úkor jiných, rozvíjí společenskou stránku jeho podstaty a přispívá k rozvoji společnosti.¹⁰⁴ Je přesvědčen o tom, že: „*Ze všech děl, jejichž zdokonalování a zkrášlování lidé zasvěcují svoje životy, je nepochybně nejdůležitější člověk sám.*“¹⁰⁵ Člověk se nemůže zdokonalovat, pokud rezignuje na poznání nového. Jeho život se dostává do zaběhnutých kolejí a stává se šablonou, zvykem. Člověk si musí hledat svou cestu. A právě to hledání, ta volba je to, co podle Milla rozvíjí „*lidské schopnosti vnímání, úsudku, rozlišování, duševní aktivity a dokonce morální preference.*“¹⁰⁶ Isaiah Berlin tuto část Millových úvah vyjádřil ve své eseji slovy: „*Mill věří, že člověk je spontánní, že má svobodu volby, že přetváří vlastní charakter, že v důsledku vlivů hry mezi člověkem, přírodou a ostatními lidmi neustále vzniká cosi nového a že právě tato novost je u lidí nejcharakterističtější a nejlidštější.*“¹⁰⁷

Nejenom samotná možnost volby, ale i způsob jakým člověk přistupuje ke svým rozhodnutím, se jeví stejně důležitým. Není možné se při své volbě řídit pouze vnějšími činiteli. Mimo rozumu je potřeba zohlednit i své city, vášně a osobní dispozice. „*Nebezpečí, které ohrožuje lidskou přirozenost, nespočívá už v nadbytku, ale v deficitu osobních vášní a preferencí*“¹⁰⁸, říká Mill a zároveň si všímá, jak si lidé pod vlivem společnosti kladou i pro svá osobní rozhodnutí špatné otázky, když se sami sebe neptají: „*Čemu dávám přednost? Co vyhovuje mé povaze a dispozicím? Co by umožnilo nejlepší a nejdokonalejší části mého já konat čestně a rozvíjet se?*“ ale namísto toho si kladou otázky jako: „*Co je výhodnější pro mé postavení? Co obvykle dělají lidé v mém postavení a finanční situaci? Anebo (ještě hůře): Co obvykle dělají lidé v postavení a okolnostech mě nadřazených?*“¹⁰⁹

Také v tomto pohodlném přizpůsobování se společnosti, v její konformitě a uniformitě, viděl Mill potencionální nebezpečí své doby i do budoucna. Proto s takovým úsilím prosazoval individualitu a originalitu ve společnosti přesto, že si uvědomoval časté nepochopení a lhostejnost vůči originálnímu a odlišnému způsobu myšlení a konání. Ačkoliv napsal: „*Originalita je jediná věc, jejíž užitek nemohou neoriginální duše nijak pocítit*“¹¹⁰, věřil, že originalita, pokud ji lidé začnou správně vnímat, jim může dopomoci, aby se sami stali originálnějšími.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 59.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 53.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 55.

¹⁰⁷ Berlin, I. *Čtyři eseje o svobodě*. Praha: PROSTOR, 1999, s. 301.

¹⁰⁸ Mill, J. S. *O slobode*. Bratislava: IRIS, 1995, s. 57.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 57.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 61.

Proč právě ve své době Mill shledával nutnost apelovat na význam individuality? V té době přece lidé získávali stále více občanských a politických práv. To Mill shledával žádoucím. Sám, jak již bylo zmíněno, se mimo jiné aktivně zasazoval o rozšíření volebního práva na ženy. Obavy u něho však vzbuzovalo, jak s těmito právy široké masy naloží, to že uniformita veřejného mínění splyne se státní mocí. Masovost a společnost vznikající na základě nového třídního uspořádání se sklony k průměrnosti jej přiměly k tomu, že napsal: „*Velikost Anglie je nyní úplně kolektivistická; jako individua jsme malí a naším zvykem spolčovat se pouze budíme zdání něčeho velikého.*“¹¹¹ Byl toho názoru, že „*dokonce ani despotismus nezpůsobuje to nejhorší, pokud může v jeho rámci existovat individualita – ale všechno, co potlačuje individualitu je despotismus, ať už by se tomu dávali jakákoliv jména a ať už by se to vydávalo za prosazování boží vůle či nařízení světských institucí.*“¹¹²

Neustále sílící moc veřejného mínění ve své eseji komentuje: „*V politice je už téměř trivialitou říct, že veřejné mínění nyní ovládá svět.*“¹¹³ Na tuto situaci, kdy široké vrstvy občanů získávají volební právo a mohou tak dosazovat své zástupce do parlamentu, reaguje v „*Úvahách o vládě ústavní*“ otázkou, zda se mají od poslanců při volbě žádat určité záruky.¹¹⁴ Touto otázkou, kterou staví plně do oblasti „*etiky zastupitelské vlády*“, má na mysli, zda je zvolený zástupce při rozhodování parlamentu povinen řídit se výhradně hlasem lidu, jehož prostřednictvím byl zvolen, nebo rozhodovat podle svých názorů. Ovšem přirozeně s vědomím, že tak činí ku prospěchu společnosti. Millovo přesvědčení, že do parlamentu by měli být voleni ti nejlepší a to jak charakterem, tak i vzděláním a zkušenostmi, jej vede k závěru, že by se od volených zástupců neměly požadovat v tomto směru nějaké reálné závazky. Tím jsou ovšem kladeny vyšší nároky na voliče, aby své kandidáty vybírali pečlivě a uvážlivě, i když sám Mill uznává, že „*Kritéria, podle kterých může prostý člověk předem posuzovat nějakou schopnost, jsou velmi nedostatečná; týkají se totiž skoro výhradně toho, jak se kdo umí vyjadřovat, a málo nebo vůbec hodnoty toho, co vyjadřuje.*“¹¹⁵ Přestože při své kandidatuře do parlamentu své voliče poctivě seznámil se svými názory a přímo jim sdělil, že v případě zvolení by se nemohl věnovat jejich místním zájmům, byl nakonec zvolen.¹¹⁶

Jak je ale možné, že navzdory všem Millovým obavám je jeho doba plná změn? Vždyť 19. století je známé jako století pokroku a ten s sebou přináší změny. Vše se rychlým tempem

¹¹¹ Tamtéž, s. 65.

¹¹² Tamtéž, s. 59-60.

¹¹³ Tamtéž, s. 61.

¹¹⁴ Mill, J. S. *Úvahy o vládě ústavní*. Praha: Nakladatelství Svoboda- Libertas, 1992, s. 156.

¹¹⁵ Mill, J. S. *Úvahy o vládě ústavní*. Praha: Nakladatelství Svoboda- Libertas, 1992, s. 159.

¹¹⁶ Mill, J. S. *Vlastní životopis*. Praha: Josef Pelcl, 1901, s. 215.

vyvíjí směrem kupředu. Mill uznává princip pokroku, jeho zásluhy na poli svobody a zdokonalování. „*Není to pokrok, proti čemu máme námitky, naopak, lichotíme si, že jsme nejpokrokovější lidé, jací kdy vůbec žili. Je to individualita, proti které vedeme vojnu: jako kdybychom si mysleli, že dokážeme zázraky, když se všichni staneme stejnými.*“¹¹⁷ Z dějinných zkušeností ale usuzuje, „*že lidé mohou být pokrokový jen na určitý omezený čas, pak jimi přestávají být. Kdy však k tomu dochází?*“ Táže se Mill a vzápětí odpovídá. „*Tehdy když ztrácí svojí individualitu.*“¹¹⁸

Je otázkou, jestli pokrok jako takový popírá individualitu a následkem toho dochází k poklesu anebo zastavení pokroku. Mill se nestavěl proti pokroku. Obával se některých jeho příznaků, zejména ztráty individuality a rozmanitosti ve společnosti. Měl za to, že se lidé (i díky pokroku) přestanou vzájemně odlišovat jak v myšlení, tak i v jednání, přestanou rozvíjet své schopnosti, stanou se stejnými, stejně malými. A „s malými lidmi se nedají vykonat velké věci.“¹¹⁹ Takoví lidé nemohou dosáhnout Millových utilitaristických „ideálních cílů“.

4. 3. 3. Millův názor na socialismus

I když je socialismus koncepce zejména politická, současně v sobě zahrnuje otázky ekonomické a etické, včetně otázek týkajících se svobody. Mill si všímal neustále sílících socialistických hnutí jak v kontinentální Evropě, tak v Anglii a rozhodl se na tyto myšlenky reagovat. Bohužel spis nedokončil a zůstaly zpracované čtyři kapitoly, které po jeho smrti vydala dcera Harriety Taylorové pod názvem *Kapitoly o socialismu*.

Vzhledem ke svému humanistickému a sociálně laděnému cítění uznával špatné životní podmínky nově vznikající dělnické třídy. V tomto směru neměl žádné iluze, když napsal, „*že postavení značného počtu lidí v civilizované Evropě – dokonce v Anglii i Francii – je ubožejší než v případě většiny kmenů nám známých divochů*“¹²⁰ a měl za to, „*že velká část lidí už není zotročená nebo přinucená k závislosti mocí zákona, ale mocí chudoby.*“¹²¹ Ale také si uvědomoval nemožnost zrušení jakéhokoliv (byť nedokonale) fungujícího systému, pokud by nemohl být nahrazen lepším. Proto podrobil hlavní socialistické argumenty důkladné analýze.

¹¹⁷ Mill, J. S. *O slobode*. Bratislava: IRIS, 1995, s. 66.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 66.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 105.

¹²⁰ Mill, J. S. *Kapitoly o socializme*. In *Logika liberalizmu*. Bratislava: Kalligram, spol. s.r.o., 2005, s. 682.

¹²¹ Tamtéž, s. 677.

Představy socialistů o negativním působení konkurence na ceny zboží a na mzdy označil Mill za jednostranné a neúplné a tvrzení o neustálém snižování mezd přímo za nepravdivé. Upozorňoval na celkové zveličování argumentů socialistů proti stávajícímu systému a poukazoval na stále zlepšování mezd a pracovních podmínek dělníků. Je zastáncem reform, ale neuznává radikální řešení a ve svém spise píše: „*Současný systém nás na rozdíl od přesvědčení mnohých socialistů nežene do stavu všeobecné chudoby a otroctví, od kterého nás může zachránit pouze socialismus.*“¹²²

Další zásadní námitky proti socialismu jsou z oblasti etiky, kde životaschopnost komunismu si podle Milla vyžaduje „zejména vysoký standard jak morální, tak i intelektuální výchovy všech členů společenství.“¹²³ Takové potřebné morální úrovni však podle jeho názoru lidé nejsou schopni v dohledné době dosáhnout. Je přesvědčený, že „*V případě většiny lidí jedinou pohnutkou, jaká se zjistila jako dostatečně stálá a neochabující, aby překonala vždy přítomný vliv lenosti a lásky k pohodlí a podnítila lidi věnovat se bez oddechu práci, která je většinou jednotvárná a nezáživná, je vyhlídka na zlepšení jejich vlastních ekonomických podmínek a podmínek jejich rodiny.*“¹²⁴ A i kdyby se nějakým způsobem podařilo naplnit ideu ohledně rovnosti bohatství, lidská ctižádost by se pouze přesunula do jiných oblastí, jako je například touha po moci. Je tedy velmi pravděpodobné, „*že komunistické společenství by často selhávalo v dosažení přitažlivé vize vzájemné lásky a jednoty vůle a citů, o které nám komunisté často tvrdí, že ji máme očekávat, ale která by byla často narušovaná rozpory a nezřídka jimi i zničená.*“¹²⁵ Mill si dobře uvědomoval, že uskutečnění komunistického ideálu v plném rozsahu by vedlo přesně k tomu, proti čemu tak vášnivě vystupoval. Život jednotlivců by byl v mnohem větší míře podřízen státní moci, což by v mnohem větší míře, než tomu bylo doposud, omezovalo „rozvoj individuálního charakteru a individuálních preferencí“.¹²⁶

Mill se rozhodně stavěl proti jakékoliv násilné a okamžité změně stávajících poměrů, tedy i proti revolučnímu socialismu, protože byl přesvědčen, že „okamžité účinky jsou v dějinách obyčejně povrchní.“¹²⁷ Stejně tak nevěřil v možnost centrální řízení veškerého hospodářství na úrovni státu. Toto však nebyly jediné formy socialistických myšlenek. V jeho době se prosazovaly také myšlenky určitého družstevního vlastnictví, tedy jakýchsi samosprávných a na vnějším světě co nejméně závislých komunit, přičemž nejvýznamnějším

¹²² Tamtéž, s. 719.

¹²³ Tamtéž, s. 734.

¹²⁴ Tamtéž, s. 724.

¹²⁵ Tamtéž, s. 732.

¹²⁶ Tamtéž, s. 733.

¹²⁷ Tamtéž, s. 672.

představitelem byl Robert Owen, anglický průmyslník, filantrop a sociální reformátor (1771 – 1858).¹²⁸ Takovýmito myšlenkám byl Mill přístupnější a možná i vzhledem k tomu, že v Anglii několik takových družstev vzniklo a také pro své empirické založení, tvrdil, že oprávněnost takového směřování společnosti může být prověřena pouze pomocí experimentu. Millovo myšlení bylo rozhodně liberální. Jeho duch však nedokázal popřít myšlenky, které nemohly být vyvráceny logikou a analytickým rozbořem nebo experimentem, přičemž základy jakékoliv polemiky pro něho představovaly svoboda slova a jednání společně s etikou.

¹²⁸ Závitkovská, Lucie. Historický vývoj Mezinárodního družstevního svazu. Praha, 2008. Diplomová práce. Karlova univerzita v Praze, Fakulta humanitních studií, s. 16.

5. Současný český pohled na J. S. Milla a jeho dílo

John Stuart Mill rozhodně náleží k výrazným osobnostem 19. století. Jeho brilantní mysl podpořená vzděláním a výchovou vytvořila předpoklad pro široké spektrum zájmů. Tento předpoklad Mill naplnil snahou reagovat na většinu otázek své doby, týkajících se lidské činnosti, o čemž svědčí pestrý rozsah jeho díla. Na jeho osobu i na jeho dílo bylo v průběhu historie nahlíženo z rozdílných úhlů pohledu a také hodnocení, která z těchto pohledů vycházela, se mnohdy různila.

Emil Višňovský píše, že již během Millova života zaznívaly kritické ohlasy jeho díla, přičemž jedna ze základních námitek prezentuje Millovo dílo jako eklekticismus. Částečně na takové hodnocení mohla mít vliv právě šíře tematického zaměření jeho díla a zároveň se na tom zřejmě podílelo Millovo důsledné uplatňování svých vlastních idejí, obzvláště v případě tolerance odlišných názorů, kde se upřímně snažil do své polemiky zahrnout veškeré názory zaznívající v jeho době. „Někteří z pozdějších kritiků o něm postupně vytvářeli obraz, jakoby se jednalo o intelektuálního schizofrenika, vnitřně dezintegrovanou osobnost, která se neumí rozhodnout pro nějakou jednotnou koncepci, nebo akceptuje argumenty protivníka, bez toho aby si uvědomil jejich destruktivnost pro svoji vlastní práci apod.“¹²⁹ Časem se vynořila otázka, poukazující na rozpory v Millově díle, a která zazněla i u Adama Smitha, zda existoval jeden John Stuart Mill, nebo byli dva?¹³⁰ To že o odpůrce neměl John Stuart Mill v průběhu dějin nouzi, naznačuje i výrok z eseje Isaiaha Berlina: „*Ode dnů Jamese Stephena, jehož pronikavý útok na Millovu pozici vyšel v roce Millovy smrti, až po konzervativce, socialisty, autoritáře a totalitaristy naší doby počet Millových kritiků souhrnně překonal počet jeho obhájců.*“¹³¹ Podle Višňovského mimo jiné i tato Berlinova přednáška *John Stuart Mill a životní cíle* z roku 1959, ze které pochází předchozí citát, přispěla k novému zájmu o Millovo dílo a zejména k novým diskusím a interpretacím Millova liberalismu v 60. a 70. letech 20. století.¹³²

Současné „nové čtení“, jak o novém výkladu Millova díla hovoří Višňovský, „by bylo zbytečné, kdyby nepřekonávalo zkreslení a předsudky starého čtení. Tak se dnes ukazuje, že Millovo dílo má svoji vnitřní logiku a jistou konzistenci, a že je projektem, který v sobě má i výrazné prvky systematizace. Jak přesvědčivě ukázal A. Ryan, Mill je autorem filosofického systému, který je možno nazvat induktivismus. Jeho filosofie má zřetelně dvě části: v jedné

¹²⁹ Višňovský, Emil. *Předmluva* In. *Logika liberalismu*. Bratislava: Kaligram, 2005, s. 23-24.

¹³⁰ Tamtéž, s. 24.

¹³¹ Berlin, I. *Čtyři eseje o svobodě*. Praha: PROSTOR, 1999, s. 315.

¹³² Višňovský, Emil. *Předmluva* In. *Logika liberalismu*. Bratislava: Kaligram, 2005, s. 17.

vystupuje její autor jako vědec, ve druhé jako moralista. Do první patří jeho logika (indukcionismus), metafyzika (naturalismus), epistemologie (fenomenalismus) a psychologie (asocianismus), do druhé jeho etika (utilitarismus) a politika (liberalismus). Musíme však vidět právě tu vnitřní souvislost a jednotu mezi Millem jako vědcem a Millem jako moralistou či sociálním reformátorem, teda logickou souvislost mezi jeho naturalismem, utilitarismem a liberalismem. I v oblasti lidských záležitostí se nechce řídit pouze přáními a vizemi, ale i vědeckým poznáním.¹³³ Stejný náhled na Milla podává i Todd G. Buchholz, který si všímá Millova rozlišení normativních a pozitivních vědeckých děl v jeho spise *O logice*. Normativní díla, založená na morálních principech poukazují na to, co by mělo být, zatímco pozitivní dílo ukazuje a předvídá reálné dění. Velikost Milla pak shledává v jeho snaze o propojení svých normativních cílů s realistickými analýzami.¹³⁴

V roce 2006 uplynulo dvě stě let od Millova narození. Toto výročí neproběhlo bez povšimnutí a vyšlo několik sborníků s příspěvky od různých osobností českého akademického prostředí, zaměřenými rozličným způsobem na osobu a dílo Johna Stuarta Milla.

Miloslav Bednář se zaměřil na pojetí spravedlnosti vycházející z Millova utilitarismu a současně na jeho koncepci svobody. Tyto základní Millovy teze, mezi nimiž Bednář shledává zjevnou sourodost, jsou reakcí na správné pochopení vývoje 19. století jako na „*neucelenou dějinnou fázi přechodu k éře občanských ústavních demokratických svobod, které dosud chybí adekvátní, pevný, obecně sdílený, a proto účinně působící fundament učleněných filosoficky založených zásad názoru na život a svět.*“¹³⁵ Tato dějinná fáze se podle Bednáře prohlubuje v průběhu 20. století a přechází až do současnosti. Milla za jeho příspěvek k tématům spravedlnosti a svobody řadí mezi největší světové myslitele v této oblasti a soudí, že „*Millovy precizní úvahy na téma spravedlnosti a svobody vytříbeným způsobem uchopují v zásadě neměnnou podstatu fenoménu spravedlnosti a svobody, a proto budou sotva moci podlehnout relativizujícímu účinku dějin.*“¹³⁶

Na metodologicko-filosofické aspekty díla J. S. Milla poukazuje Vladimír Čechák. Zabývá se myšlenkou, zda Millovy místy nekonzistentní logicko-metodologické názory vycházející z induktivní logiky, mohly být základem určitých rozporů v jeho ekonomickém a společensko-politickém díle. Přesto hodnotí Millovo rozpravování induktivní logiky pozitivně. „*Jeho pojetí*“ píše Vladimír Čechák „*se stává pro jeho dobu doplňkem tradičního*

¹³³ Višňovský, Emil. *Předmluva*. In: *Logika liberalismu*. Bratislava: Kaligram, 2005, s. 25.

¹³⁴ Buchholz, G. T. *Živé myšlenky mrtvých ekonomů*. Praha: VICTORIA PUBLISHING, a. s., nedatováno, s.92.

¹³⁵ Bednář, M. *Spravedlnost, svoboda a krize Evropy u J. S. Milla*. In: *John Stuart Mill Dvě stě let od narození*. Praha: CEP – Centrum pro ekonomiku a politiku, 2006, s. 20.

¹³⁶ Tamtéž, s. 11.

anglického empirismu, posíleného pozitivistickým přijetím významu faktografie. Ohromná úcta k faktu je prostoupena většinou jeho prací a úzce spojena s další jeho významnou ideou – odporem proti spekulaci, která je podle něj skutečné vědě naprosto cizí, znamená pro vědu vždy nebezpečí znehodnocení.“¹³⁷

Příspěvkem zaměřeným spíše ekonomickým směrem, přesto s výrazným přesahem do sociální sféry, přispěl Václav Jurečka. Zabývá se v něm Millovým postojem v otázkách státního intervencionismu. Millův nesouhlas se zásahy státní správy do privátní oblasti vychází z jeho filozofických principů týkajících se osobních svobod. Přesto nezasahování státu neboli zásada *laissez-faire*, „není pro Milla dogmatem nějaké filozofické a ekonomické víry, nýbrž pouze **praktickým a osvědčeným** pravidlem, jež má za správné nikoliv absolutně, nýbrž pouze *potud, pokud se nepřesvědčí o opaku*“.¹³⁸ Mill se nebránil státním intervencím v oblastech, kde to shledával obecně prospěšné pro celou společnost. Jedním z takových výrazných požadavků bylo například zavedení povinného vzdělávání. Václav Jurečka poukazuje na to, že se Mill zásluhou svého pragmatického přístupu k těmto otázkám často ocital uprostřed mezi zásadními přívrženci a zásadními odpůrci státního „laissez-faire“. Upozorňuje také na to, že intervencionismus v současných kapitalistických ekonomikách překonal Millovy tehdejší představy. Millovy myšlenky o vztahu mezi svobodou a státem, trhem a vládou, jsou podle Václava Jurečky stále aktuální. „*Pečlivý čtenář Millových textů*“ uvádí v závěru Václav Jurečka „*nemůže přehlédnout poněkud překvapující skutečnost, že převážná část dnešních argumentů ve prospěch státních zásahů do hospodářství nebo naopak proti těmto zásahům byla J. S. Millem vyslovena již před více než sto padesáti léty.*“¹³⁹

Pavel Seknička se věnuje reflexi myšlenek J. S. Milla v podnikatelské etice. Podnikatelskou etiku Seknička charakterizuje, jako „*relativně samostatnou společenskou vědu filozofického charakteru, která se opírá o dva základní ideové a metodologické zdroje – obecnou ekonomii a obecnou etiku.*“¹⁴⁰ Připouští, že není jednoduché přenášet myšlenky filosofa a ekonomu 19. století do současnosti, přesto jako inspirativní pro tento obor spatřuje Millův *mezioborový přístup*, a to zejména v oblasti hospodářského liberalismu a utilitarismu. Utilitarismus, který řeší spojení dobra jednotlivce a dobra společného, dlouhodobého, je podle Pavla Sekničky úzce spjat s liberalismem vycházejícím od Adama Smitha, kde „*sledování*

¹³⁷ Čechák, V. Metodologicko-filozofické aspekty díla J. S. Milla. In: *John Stuart Mill Dvě stě let od narození*. Praha: CEP – Centrum pro ekonomiku a politiku, 2006, s.53.

¹³⁸ Jurečka, V. J. S. Mill: Mezi „laissez-faire“ a intervencionismem. In: *Ekonomie J. S. Milla*. Ostrava: VŠB – TECHNICKÁ UNIVERSITA OSTRAVA, 2006, s. 79.

¹³⁹ Tamtéž, s. 89.

¹⁴⁰ Seknička, P. Reflexe myšlenek J. S. Milla v podnikatelské etice. In: *Ekonomie J. S. Milla*. Ostrava: VŠB – TECHNICKÁ UNIVERSITA OSTRAVA, 2006, s. 100.

*sobeckého zájmu v hospodářské oblasti nevede k chamtivosti, ale vytváří podmínky pro rozvoj sebedůvěry, štědrosti. Je to otázka sebedůvěry, ale i odpovědnosti.*¹⁴¹ Propojením liberalismu a utilitarismu Mill zrealizoval myšlenku Vilhema von Humbolda o nezbytnosti svobody a rozmanitosti situací pro rozvoj lidských sil vedoucích k jednomu celku, uvádí Pavel Seknička.¹⁴²

Jak vyplývá z výše uvedených příspěvků, je to právě Millova široká tematická zaměřenost a jeho snaha o vzájemné propojení zdánlivě odlišných myšlenkových celků, zejména utilitarismu a liberalismu, co je v současnosti přijímáno s pozitivním ohlasem. Není samozřejmě možné aplikovat myšlenky vzniklé na pozadí vývoje společnosti 19. století přímo na současnou společnost, ale jistě by mohlo být užitečné hledat v nich inspiraci k řešení současných problémů společnosti. Společnosti, která sice od dob J. S. Milla dosáhla výrazného pokroku v oblasti technického rozvoje, avšak při pohledu na lidské dějiny 20. století není zřejmě na místě přisuzovat jí podobný pokrok v oblasti morální. Todd G. Buchholz píše: *„Ač někteří ekonomové někdy zpochybňují originalitu jeho příspěvku k ekonomické teorii, všichni uznávají, že Mill klade znepokojivé otázky o mravních základech ekonomie a kapitalismu.*¹⁴³ Mimo jiné jsou to právě otázky o mravních základech a nejen z ekonomie, ale i z jiných oblastí lidského poznání a života, co lze hodnotit jako Millův odkaz současnosti, otázky, jež v dnešní době, kdy se v posledních čtyřech letech neustále hovoří o různých typech hospodářské krize, možná zaznívají naléhavěji a s větší intenzitou než před několika málo lety. Právě v dobách krize se otevírají otázky, na které se v období prosperity jakoby zapomíná. A tak opět vyplouvají na povrch otázky o přípustnosti státních intervencí do soukromého sektoru, otázky do jaké míry může být stát garantem životní úrovně svých občanů a zda veškeré sociální příspěvky plní svůj účel a nestávají se spíše demotivující, a v důsledku tak nevytvářejí přílišnou závislost lidí na státu. Zároveň s tím se vynořují otázky etické, směřující k jednání politických a ekonomických subjektů a samozřejmě také k vlastnímu chování a odpovědnosti, včetně odpovědnosti morální, konkrétních osob, jež za těmito subjekty stojí. Vztahu mezi hospodářskou krizí a mravním jednáním si ostatně všimnul i jeden z největších „kapitalistů“ v předválečném Československu Tomáš Baťa, když na počátku hospodářské krize v roce 1932 napsal: *„To, čemu jsme zvyklí říkat hospodářská krize, je jiné jméno pro mravní bídu. Mravní bída je příčina, hospodářská krize je následek; v naší zemi je mnoho lidí, kteří se domnívají, že hospodářský úpadek je možno sanovat penězi.*

¹⁴¹ Tamtéž, s. 101.

¹⁴² Tamtéž, s. 103.

¹⁴³ Buchholz, G. T. *Živé myšlenky mrtvých ekonomů*. Praha: VICTIRIA PUBLISHING, a. s., nedatováno, s. 79.

*Hrozím se důsledku tohoto omylu. V postavení, v němž se nacházíme, nepotřebujeme žádných geniálních obrátů a kombinací, potřebujeme mravní stanoviska k lidem, k práci a veřejnému majetku.... je třeba překonat krizi důvěry; technickými zásahy, finančními a úvěrovými ji však překonat nelze. Důvěra je věc osobní a důvěru lze obnovit jen mravním hlediskem a osobním příkladem.*¹⁴⁴ Baťa zde vlastně vyjadřuje, k jakým negativním důsledkům vede lidské jednání, jestliže v něm převáží touha po „výhodnosti“ namísto „obecné užitečnosti“, na což upozorňoval již Mill ve svém *Utilitarismu*.¹⁴⁵ Je vidět, že otázky o vztahu mezi etikou a ekonomikou, jimiž se Mill zabýval, neztrácejí na své aktuálnosti.

John Stuart Mill rozhodně nebyl žádný dogmatik, který by za každou cenu lpěl na svém názoru. Jistě by uvítal, když se sami budeme svobodně a individuálně snažit hledat odpovědi na otázky, které si kladl. Ať už se s jeho myšlenkami rozhodneme nesouhlasit, polemizovat, nebo se jimi necháme inspirovat.

¹⁴⁴ Hledíková, Magdaléna, Sendler, Zdeněk a Babka, Václav. Zemědělci, úředníci a včely. *era* 21, 2009, 3, s. 52.

¹⁴⁵ Mill, J. S. *Utilitarismus*. Praha: Vyšehrad, 2011, s. 73-74.

6. Závěr

Od doby Sokrata, kdy se etika stala nedílnou součástí evropské filosofie, toto téma poutalo mnoho filosofů. Cílem této práce bylo pokusit se přiblížit etiku v díle významného anglického myslitele Johna Stuarta Milla, jehož jméno je mimo jiné spjato s utilitarismem, vlivným etickým směrem 19. století, který se pokoušel v duchu tehdejšího vědeckého rozvoje vystavět etiku na čistě racionálních základech.

Úvod práce přibližuje koncepce, které měly vliv na utváření Millovy etiky. V Millově myšlení se odráží antický epikureismus a stoicismus. Stejně jako utilitarismus byly obě školy založeny na racionalistických základech. S hédonisticky založeným epikureismem sdílel utilitarismus *štěstí* jako konečný cíl lidského snažení. Stoicismus, na rozdíl od epikureismu, kde ctnosti byly prostředkem k dosažení štěstí, považoval dosažení určitých ctností za konečný cíl lidského snažení. John Stuart Mill ve své koncepci sice vytyčil štěstí jako nejvyšší cíl, na ctnosti však na rozdíl od Benthama nahlížel nejen jako na prostředek k dosažení cíle, nýbrž také jako na součást cíle jako takového. Mill si stoicismu značně cenil, stejně jako Adam Smith, který ve svém výkladu stoicismu předjímá myšlenku největšího možného štěstí pro všechny rozumné bytosti. Se Smithem spojuje Milla nejenom zájem o etiku, ale i o politickou ekonomii, kde oba stojí na pozicích liberalismu.

Rozhodující podíl na utváření Millových názorů je uplatněn již v dětství a mládí při jeho výchově a vzdělávání, kdy se stává nadšeným příznivcem utilitarismu. V této etické koncepci spatřuje možnou budoucnost lidské společnosti, jejíž uspořádání procházelo v 19. století výraznými změnami, které měly rovněž podíl na utváření Millových názorů. Život J. S. Milla a dobu ve které žil, stručně nastiňuje druhá část práce, kde je také přiblížen výklad Millova utilitarismu.

Střetnutí Millova racionalistického postoje s romantismem 19. století vedlo k částečnému přehodnocení jeho názorů. Romantismus se vymezoval vůči racionalismu a technickému rozvoji. Tento směr se realizoval zejména v oblasti literatury a výtvarného umění a jeho příznivci byli obzvláště intelektuálové pohybující se v těchto oblastech. Mill si uvědomil, že se nelze vyhranit jedním nebo druhým směrem. To jej vedlo ke snaze o spojení rozumové a citové stránky člověka, což se odráží i v jeho pojetí utilitarismu. Tímto širším pohledem na Millovu etiku se zabývá další část práce, která se pokouší přiblížit jeho komplexnější pohled na jedince i společnost a zejména na jejich vzájemné vztahy. Ukazuje se zde Millova snaha o spojení utilitaristických a liberálních principů, jejichž základy jsou

vystavěny na jeho přesvědčení o nutnosti osobní svobody člověka, jakožto základního předpokladu rozvoje jedince i celé společnosti. Zároveň je patrné, že se Millovy etické myšlenky a principy prolínají i jeho dalšími díly.

Z několika současných příspěvků k osobě a dílu J. S. Milla, které jsou obsaženy v závěru práce, vyplývá, že je to právě jeho snaha o komplexnost myšlení a interdisciplinární přesah co je v současnosti na jeho díle shledáváno jako aktuální. V jeho opravdovém a upřímném zájmu o člověka a společnost, které se snaží chápat v jejich celém rozsahu a s vědomím určité nedokonalosti, je jeho dílo živé a aktuální i v současnosti.

7. Seznam literatury:

- BERLIN, Isaiah. *Čtyři eseje o svobodě*. Praha: Prostor, 1999. Střed, sv. 27. ISBN 80-7260-004-4.
- BUCHHOLZ, G. Todd. *Živé myšlenky mrtvých ekonomů*. Praha: VICTORIA PUBLISHING, a.s., nedatováno. ISBN 80-85605-50-3.
- EPIKÚROS, PUBLILIUS SYRUS. *Myšlenky*. Praha: Svoboda, 1970.
- HLEDÍKOVÁ, Magdaléna, SENDLER, Zdeněk a BABKA, Václav. Zemědělci, úředníci a včely. *era 21*, 2009, **3**.
- JUREČKA, Václav, ed. *Ekonomie J. S: Milla*. Ostrava: VŠB – TECHNICKÁ UNIVERZITA OSTRAVA, 2007. ISBN 978-80-248-1340-0.
- KOLEKTIV AUTORŮ. *Filosofický slovník*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002. ISBN 80-7182-064-4.
- LONG, A. Anthony. *Hellénistická filosofie*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2003. ISBN 80-7298-077-7.
- LOUŽEK, Marek, ed. *John Stuart Mill Dvě stě let od narození*. Příbram: CEP – Centrum pro ekonomiku a politiku, 2006. ISBN 80-86547-57-4.
- MILL, John Stuart. *Vlastní životopis*. Praha: Josef Pelcl, 1901.
- MILL, John Stuart. *Úvahy o vládě ústavní*. Praha: Nakladatelství Svoboda- Libertas, 1992. ISBN 80-205-0267-X
- MILL, John Stuart. *O slobode*. Bratislava: IRIS, 1995. ISBN 80-88778-07-7.
- MILL, John Stuart. *Logika liberalizmu*. Bratislava: Kalligram, 2005. ISBN 80-7149-783-5.
- MILL, John Stuart. *Utilitarismus*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Vyšehrad, 2011. ISBN 978-80-7429-140-1.
- RÁDL, Emanuel. *Dějiny filosofie*. Praha: Votobia, 1998. ISBN 80-7220-063-1.
- SEDLÁČEK, Tomáš. *Ekonomie dobra a zla*. 1. vyd. Praha: 65.pole, 2009. ISBN 978-80-903944-3-8.
- SMITH, Adam. *Teorie mravních citů*. Praha: Liberální institut, 2005. ISBN 80-86389-38-3.
- STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999. ISBN 80-7192-500-2.
- ŠPELDA, Daniel. *Renesanční a novověká filosofie*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2009. ISBN 978-80-7043-822-0.

ZÁVITKOVSKÁ, Lucie. *Historický vývoj Mezinárodního družstevního svazu*. Praha, 2008.
Diplomová práce. Karlova univerzita v Praze, Fakulta humanitních studií.

8. Resumé

Since antics period ethics has been an important part of European philosophy. Each historical period of human civilization which are formed at different times, looked for the moral foundations on which the society would be able to grow up and develop. At the end of the antics world Christian moral principles were enforced in Europe. Even though the Christian religion went through changes and developments in its theory over centuries, ethics built on the basis of origin of this religion maintain its privileged position in society, in fact up to modern times.

The science of Enlightenment tried to weaken the Christian religious influence in society; however that happened only with the rapid development of science and technology in the 19th century. That was the century when was established the philosophical direction called utilitarianism. This moral theory, one of the most powerful and persuasive approaches to normative ethics attempted to build ethics on a purely rational, almost scientific basis. One of main classic proponent and defender of utilitarianism is English philosopher John Stuart Mill. His thesis and versions of ethical approach is the main subject of this study.

First part of this study is dedicated to brief description of Epicureanism and stoicism, as antique inspiring directions based on rationalism together with introduction of an important figure of British Enlightenment, Adam Smith, Scottish social philosopher who was in a sense, predecessor of John Stuart Mill's in the field of political economy.

The main body of this study is to critically assess a broader hypothesis of Mill's ethics, which also reflects an effort to link utilitarianism and liberalism. Mill's version of utilitarianism differs from the original almost scientific approach. He was trying to accommodate the theory of human dimension into this philosophy system based on the knowledge, that man is not only endowed with intelligence, but also with emotions. The last section is to provide a concise view of current timeliness of this philosopher's classic normative ethical theory.

